

Antenne

U.V.

TIJDSCHRIFT VAN DE ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE - ANKONA

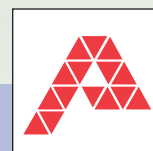

ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE

4

JAARGANG 2
NUMMER 2008/4
OKTOBER — DECEMBER 2008

Provinciaal Instituut voor Hygiëne

PROVINCIE
ANTWERPEN

Colofon

Wat is ANKONA

De Antwerpse KOepel voor NATuurstudie (ANKONA) is een samenwerkingsverband tussen het provinciebestuur Antwerpen en éénieder die zich met natuurstudie in de provincie Antwerpen bezighoudt. ANKONA heeft als algemene doelstelling om binnen de provincie Antwerpen het natuurstudiewerk te ondersteunen, in kaart te brengen en door regelmatig overleg er een meerwaarde aan te geven. ANKONA streeft er in het bijzonder naar om een actieve, coördinerende rol te spelen in natuurstudieprojecten die een grotere regio bestrijken (atlas-, monitoringsprojecten). Tot slot wordt er veel belang gehecht aan de basis van de natuurstudie, nl. het verzamelen van gegevens. Hier wordt een hoge mate van standaardisatie en uitwisselbaarheid van die gegevens beoogd.

ANKONA-secretariaat en redactieadres

PIH - Natuurcel
Kronenburgstraat 45, 2000 Antwerpen
Koen Cuypers – ANKONA-coördinator
tel. 03 259 12 75
fax. 03 259 12 37
e-mail: ANKONA@pih.provant.be

ANKONA-mailinglist

E-mail behoort tegenwoordig tot één van de communicatiemiddelen die niet meer weg te denken zijn uit de leefwereld van een groot aantal onder ons. Dus al wie elektronisch op de hoogte wil gehouden worden van de activiteiten, studiedagen, determinatiecursussen georganiseerd door ANKONA en ANTenne alleen elektronisch wil ontvangen, stuurt gewoon een mailtje naar ANKONA@pih.provant.be

Uitgave

ANTenne is een uitgave van de deputatie van de provincieraad van Antwerpen: Cathy Berx, gouverneur-voorzitter, Ludo Helsen, Jos Geuens, Koen Helsen, Marc Wellens, Inga Verhaert en Bart De Nijn, leden en Danny Toelen, provinciegriffier.

Redactieraad

Peggy Beers, Rop Bosmans, Koen Cuypers, Mieke Hoogewijs en Herlinde Nieuwborg.

Werkten mee aan dit nummer

Wouter Dekoninck, Clemens Van den Brink, François Vankerhoven, Thierry Vercauteren en Karel Wouters

Overname van artikels is alleen toegestaan met bronvermelding.

Foto's op de cover:

De vos © Fabrice Cahez

Proasellus coxalis © Thierry Vercauteren - PIH

Bombus terrestris © Caroline Naveau

Vormgeving en druk

Albatros Printing

Gedrukt op gerecycleerd papier (Cyclusprint)

Dit nummer is ook te raadplegen op de ANKONA-website:
www.ankona.be of www.provant.be/ankona

Verschijningsdatum van volgend nummer (2009/1): Januari 2009

Hebt u een mededeling over een leuke vondst, een activiteit, een publicatie of een vraag naar medewerking van anderen en wil u dat het verschijnt in het volgend nummer van ons tijdschrift 'ANTenne'? Dat kan door uw oproep of tekst vóór 20 november 2008 door te sturen naar het ANKONA-secretariaat.

oplage

1 000 exemplaren

Verantwoordelijke uitgever

Danny Toelen, provinciegriffier, Koningin Elisabethlei 22,
2018 Antwerpen

ANKONA-nieuws

ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE

Praktische infoavond over 'Microscopie en digitale fotografie'

woensdag 19 november 2008 (19u30)
in de Bioruimte UA te Wilrijk

Je bent natuuronderzoeker en je bekijkt de natuur ... met de microscoop.

De vreugde die je beleeft met het kijken naar die bijna verborgen en wondere wereld van de natuur, kan je nog vergroten door anderen te laten meekijken of de beelden voor jezelf te bewaren. Het is dan ook spijtig als je die wondere microwereld niet op foto of video kan vastleggen. En toch... het kan... en met zeer beperkte middelen.

Wegens het succes van een gelijkaardige infoavond van twee jaar geleden wordt deze activiteit herhaald.

Figuur: Infoavond van twee jaar geleden

Wat heb je nodig?

- natuurlijk een microscoop, een goede occasie-microscoop volstaat en hoeft helemaal niet duur te zijn.
- een digitaal fototoestel of videocamera: oudere en weinig gesofistikeerde types zijn best geschikt.
- enkele kleine hulpmiddeltjes en ... wat creativiteit.

Dankzij de medewerking van het Koninklijk Antwerps Genootschap voor Microscopie - KAGM (www.microscopie.be) is de nodige apparatuur in het lokaal aanwezig. Deelnemers kunnen natuurlijk ook hun eigen microscoop en/of digitaal fototoestel meebrengen! De les wordt gegeven door leden van het Antwerps Genootschap.

Locatie:

In de Bioruimte van de UA op de Groenenborgercampus (vroeger RUCA, Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen) (situeringsplan: www.microscopie.be).

Geef vooraf uw naam, adres, telefoonnummer (en e-mailadres) door aan het ANKONA-secretariaat en dit vóór 16 november 2008.

Meer info:

Koen Cuypers, ANKONA-secretariaat,
Kronenburgstraat 45, 2000 Antwerpen,
tel. 03 259 12 75; e-mail: ankona@pih.provant.be

Actualiteit

Vlaamse Ornithologische Studiedag - VLOS - zaterdag 8 november (Antwerpen)

Wat zijn de Vlaamse Ornithologische Studiedagen?

In Vlaanderen zijn veel ornithologen actief en gegroepeerd in een veelheid van verenigingen en organisaties. Gemeenschappelijk bij allen is zeker de bezorgdheid voor de adequate bescherming van onze avifauna en hun leefmilieu. Dit vereist een grondige kennis van verspreiding, ecologie en gedrag van vogels. Daarvoor is echter wetenschappelijk gefundeerd onderzoek nodig, waarbij professionelen en vrijwilligers nauw samenwerken.

Om Vlaamse veldornithologen te stimuleren om daarbij een bijdrage te leveren, werd een forum gecreëerd waar iedereen elkaar kan ontmoeten en informatie kan uitwisselen: de "Vlaamse Ornithologische Studiedagen". Het gaat om een initiatief van diverse verenigingen, universiteiten en wetenschappelijke instellingen.

De VLOS is toe aan zijn 20-jarig jubileum en we grijpen deze gelegenheid aan om terug te kijken op de voorbije twee decennia. En het wordt een terugblik in al zijn facetten. De eerste bezieler van de VLOS, Patrick Meire, komt de ontstaansgeschiedenis toelichten en ook onze dagvoorzitter, Eckhart Kuijken, heeft zo goed als alle VLOS-edities persoonlijk meegemaakt ... hij zal ongetwijfeld niet nalaten daar geregeld op terug te komen.

Het voormiddagprogramma spitst zich toe op de grotere lijnen. Welke grote veranderingen in de avifauna, maar ook in de vrijwilligerswerking errond hebben zich voltrokken? 'Vroeger was

alles beter' wordt wel eens gezegd, maar die stelling gaat niet altijd op. Wat onderzoek in de ornithologie betreft, kunnen we niet naast de enorme technologische ontwikkelingen kijken die zich hebben voltrokken. Die innovaties in gedrags- en migratie-onderzoek komen dan ook ruim aan bod en worden gebracht door zeer ervaren sprekers ter zake. Tijdens de voormiddag-pauze krijgt iedereen de kans om de VLOS te evalueren via een enquêteformulier dat je krijgt bij de aanmelding 's morgens.

Het namiddagprogramma wordt dan wat luchtiger en we keren daarbij, na het bespreken van de enquêteresultaten, terug naar het terrein. Dominique Verbelen vat samen wat er op soortniveau allemaal veranderd is: een verhaal van diepe dalen, maar even goed verrassend hoge pieken. Het gros van het namiddagprogramma wordt gevormd door drie gebiedsverhalen. Allen behandelen ze tot de verbeelding sprekende vogelkijkgebieden en telkens wordt de nadruk gelegd op een aantal opmerkelijke evoluties tijdens de laatste decennia. Mede onder impuls van vrijwilligers is er in deze gebieden heel wat gerealiseerd, zowel wat inventarisaties, tellingen als beschermings- en beheermaatregelen betreft.

Als laatste spreker haalt Marc Herremans zijn glazen bol boven om ons te schetsen welke avifaunaveranderingen we de komende decennia kunnen verwachten. Daarna sluit de dagvoorzitter het programma af en geeft hij het startsein voor de volgende 20 VLOS-edities.

Figuur: De roodborsttapuit © Glenn Vermeersch

Waar?

Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen
Koningin Astridplein, 2018 Antwerpen

Hoe inschrijven?

Briefje / fax / e-mail richten naar:

Gerald Driessens (VLOS 20), Natuurpunt, Coxiestraat 11,
2800 Mechelen

fax: 015 42 4921, e-mail: gerald.driessens@natuurpunt.be
met vermelding of je lunch wenst of niet.

Meer info:

website: www.natuurpunt.be/nl/de-natuur-in/activiteiten/vlaamse-ornithologische-studiedag_1295.aspx

Programma:

- 9u15 Opening met koffie en thee
- 9u50 Verwelkoming door de dagvoorzitter
- 10u00 Een terugblik op 20 jaar VLOS (Patrick Meire, UA)
- 10u10 Zoek de tien verschillen: twintig jaar veranderingen in de vogel- en mensenwereld. (Anny Anselin, Koen Devos, Glenn Vermeersch, INBO)
- 10u40 *pauze*
- 11u10 Ontwikkelingen in gedragsonderzoek van vogels a.h.v. innovatieve technieken (Bart Kempeneers, Max Planck Instituut)
- 11u50 Ontwikkelingen in migratie-onderzoek van vogels (Jeroen Reneerkens, Rijksuniversiteit Groningen)
- 12u30 LUNCH
- 14u00 Bespreking van de VLOS-enquête (Frank Adriaensen, UA)
- 14u10 Verdwenen en verschenen vogelsoorten (broedvogels/ niet-broedvogels) in de voorbije 20 jaar (Dominique Verbelen, Natuurpunt)
- 14u40 Vogels op de Antwerpse heidevelden: 20 jaar evolutie (Natuurpunt VWG Noorderkempen/VWG Groot en Klein Schietveld)
- 15u00 *pauze*
- 15u30 Vogels in het Dijleland: 20 jaar evolutie (Maarten Hens, Natuurstudiegroep Dijleland)
- 15u50 Vogels in het Blankaartgebied en de IJzervallei: 20 jaar evolutie (Koen Devos, INBO)
- 16u10 Vogels in Vlaanderen. Wat brengen ons de komende 20 jaar? (Marc Herremans, Natuurpunt Studie)
- 16u20 Afsluiting door de dagvoorzitter

Vogelbescherming Vlaanderen heeft recent zijn website grondig vernieuwd!

Zo zijn de menu's 'Over de vereniging', 'Wetgeving' en 'Dossierkast' uitgerust met handige uitschuifbare submenu's. Stokpaardje van de website is voor Vogelbescherming Vlaanderen nog altijd de rubriek 'Wetgeving'. Daarin kan men de wettelijke bepalingen betreffende de bescherming van vogels in Vlaanderen terugvinden, zoals o.a. de nieuwe jachtregelgeving voor de periode 2008-2013. Op een overzichtelijke en eenvoudige wijze kom je te weten welk statuut het 'jachtwild' in Vlaanderen momenteel heeft. Meer uitgebreid is de rubriek 'Wettelijk statuut'.

Nieuwigheden aan de website en ander interessant vogelnieuws worden gemeld via een al even nieuwe digitale nieuwsbrief. 'Vogelnieuws' wordt gratis toegezonden aan iedereen die op de hoogte wil blijven van het reilen en zeilen binnen de vogelbescherming. Inschrijven kan in het menu links op de homepage. Ondervind je problemen tijdens het surfen op deze site? Mis je bepaalde informatie? Ben je op een tekortkoming uitgekomen die wij zelf over het hoofd gezien hebben? Heb je ideeën om de site nog aantrekkelijker te maken? Of vind je hem gewoon goed? Laat het ons per e-mail weten (info@vogelbescherming.be)

Herpetologische studiedag - Hyla - zaterdag 29 november (Antwerpen)

Op zaterdag 29 november 2008 organiseert Hyla, amfibieën- en reptielenwerkgroep van Natuurpunt, de achtste Herpetologische Studiedag. De studiedag gaat door met medewerking van het Provinciebestuur van Antwerpen en Brouwerij Westmalle.

Programma:

- 9u30 Ontvangst en koffie
- 10u00 Verwelkoming door voorzitter Bart Hellemans
- 10u15 Ilf Jacobs (Natuurpunt Studie):
Een soortenbeschermingsplan voor de vuursalamander (*Salamandra salamandra terrestris*) in Oost-Vlaanderen'
- 10u45 Rudy Willockx (Natuurpunt, Hyla): Tien jaar monitoren van de gladde slang (*Coronella austriaca*) op de Kalmthoutse Heide
- 11u30 Jeroen Speybroeck (Natuurpunt, Hyla): Geïllustreerd overzicht van de Europese herpetofauna
- 12u15 Middagpauze en lunch
- 13u45 Iwan Lewylle (Natuurpunt Studie): Beheermaatregelen voor de boomkikker (*Hyla arborea*) in Limburg
- 14u15 Griet Holsbeek (Labo Aquatische Ecologie, KUL): Invasie-geschiedenis van de groene kikkers (*Pelophylax esculentus*-synklepton) in Vlaanderen
- 14u45 Robert Jooris (Natuurpunt, Hyla): Verspreiding van de groene kikkers (*Pelophylax esculentus*-synklepton) in Vlaanderen
- 15u15 Pauze
- 15u45 Dominique Verbelen (Natuurpunt, Hyla): Kijk een kikker! Resultaten van de tuinvijvertelling 2008
- 16u15 Gerald Louette (INBO): Impact en beheer van de invasieve tierkikker (*Lithobates catesbeianus*) in Vlaanderen
- 16u45 Afsluiting door de voorzitter gevolgd door receptie aangeboden door Brouwerij Westmalle

Figuur: Hyla-stand (op één van de ANKONA-ontmoetingsdagen)

Waar?

Provinciehuis Antwerpen,
Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen

Hoe inschrijven?

Inschrijven voor de deelname aan de studiedag en/of de broodjesmaaltijd is verplicht. Je kan je inschrijven door te mailen naar info@hylawerkgroep.be of je inschrijving te versturen naar het Hyla-secretariaat, Natuurpunt, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen. Gelieve bij je inschrijving te vermelden of je al dan niet een broodjesmaaltijd wenst. Deze dient vooraf betaald te worden en voor 10 november door storting van 8 euro op rekening 738-0054700-14 van Hyla Antwerpen.

Meer info:

Hyla-secretariaat of www.hylawerkgroep.be

Verslag van ANKONA-activiteit van 27 september 'Water- en natuuronderzoek'

Twaalf vrijwilligers volgden die dag een praktische workshop in het PIME (Lier) over welke fauna- en florasoorten je zoal in stilstaande waters kan aantreffen. Rudy Sempels van NEC 'De Vroente' demonstreerde o.a. in de PIME-vijver hoe je een amfibieënfuik uitzet (figuur 1). Enkel indien je een vergunning hebt, kan je zo'n amfibieënfuik uitzetten. Dirk De Beer (PIH) ging dieper in op de problematiek van de waterexoten en gaf praktische determineer-tips. Tenslotte stond Thierry Vercauteren (PIH) ons met raad en daad bij hoe je een goed watermonster neemt (figuur 2) en hoe je de biotische index ervan achteraf bepaalt.

Figuur 1

Figuur 2

Internationaal Natuurfotografie Festival 2008 - BVNF - 13 en 14 december in Bornem (www.natuurfotofestival.be)

Algemeen

De Bond Verantwoorde NatuurFotografie - BVNF (www.bvnf.be) - organiseert op 13 en 14 december het 'Internationaal Natuurfotografie Festival 2008' in het cultureel centrum 'Ter Dilft' te Bornem.

Het wordt een groot Internationaal Natuurfotografie Festival waarbij 5 internationale fotografen (zie artikel over de vos hieronder) en 5 Belgische fotografen vertellen over hun passie. Bovendien zullen er maar liefst nog 20 korte producties van eigen BVNF-leden zijn. Daarnaast zijn er verschillende fototentoonstellingen te zien, die gratis toegankelijk zijn, evenals een informatieve beurs voor fotoapparatuur, natuurfotoreizen, buitensportartikelen en andere informatie.

Iedere bezoeker kan een stem uitbrengen op zijn keuze van de mooiste foto in de BVNF expo. De uitslag van deze 'Prijs van het Publiek' wordt tijdens de laatste voorstelling op zondagmiddag bekend gemaakt.

Een gekleurd verhaal over de vos

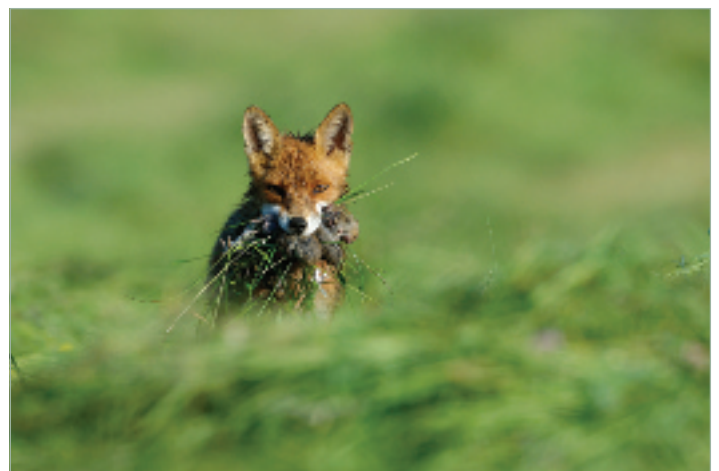
De Franse natuurfotograaf Fabrice Cahez toont het verborgen leven van Reinaert de Vos op het driejaarlijks internationaal natuurfotografie festival van BVNF.

De vos laat niemand onberoerd, of hij nu nuttig of schadelijk gevonden wordt, bewonderd of verafschuwd wordt. Ondanks dat hij niet zo geliefd is en zelfs vaak wordt vervolgd, slaagt hij er toch in zich te handhaven. Vossen blijken zich zelfs dicht bij de mens binnen de grote steden te vestigen.

Tijdens het Internationaal Natuurfotografie Festival laat de Franse natuurfotograaf Fabrice Cahez je kennis maken met het verborgen leven van dit prachtig zoogdier. Het wordt een persoonlijk verhaal gestoffeerd met schitterend beeldmateriaal.

Daarbij zal de meeste aandacht gaan naar de positieve rol van de vos in de natuur, doordat knaagdieren zijn belangrijkste prooi vormen.

De natuurfotograaf Fabrice Cahez, auteur van het boek 'Terre de renard' (De wereld van de vos), heeft dit dier 20 jaar lang gedurende alle seizoenen in de natuur geobserveerd. Fabrice Cahez is van beroep leraar en in zijn vrije tijd gepassioneerd wildlife fotograaf en schrijver (www.fabricecahez.com).

Foto's © Fabrice Cahez

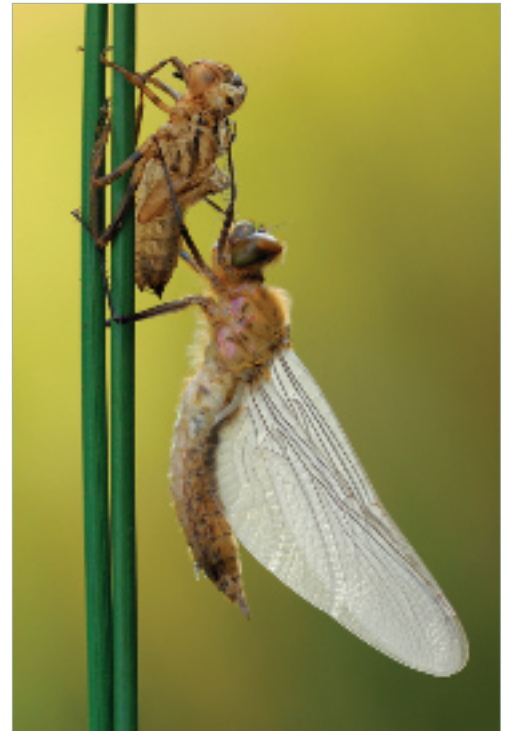
Projectie en presentatie uit de regio Kempen

‘Land van zand, schraal land’ door Danny Laps, Roger Laps en Hugo Van Besauw.
De wereld van insecten en ander laag-bij-de-gronds gespuis, typisch voor de Kempense zandgrond (live presentatie).

Heel even word je geleid doorheen dit deels door de mens gecreëerd landschap. Vanaf het prille begin vestigde zich hier een zéér specifieke fauna en flora. Al gauw zullen we onze blik richten op alles wat zich onder ooghoogte afspeelt. Gekruip, geritsel en gezoem. We zoomen in op de fascinerende wereld van insecten. Hugo Van Besauw, Roger Laps en Danny Laps zijn drie fotografen afkomstig uit de Kempen, die graag fotograferen in hun eigen streek. Dit triumviraat brengt liefst het kleine in beeld, waaraan u misschien wel elke dag voorbijgaat (www.dannylaps.net).

Danny Laps

© foto Danny Laps

Hugo Van Besauw

Roger Laps

Nieuwe publicatie van BVNF ‘Natuurlijk II’

De 120 beste beelden van BVNF van de laatste 3 jaar in één boek voor 15 euro.

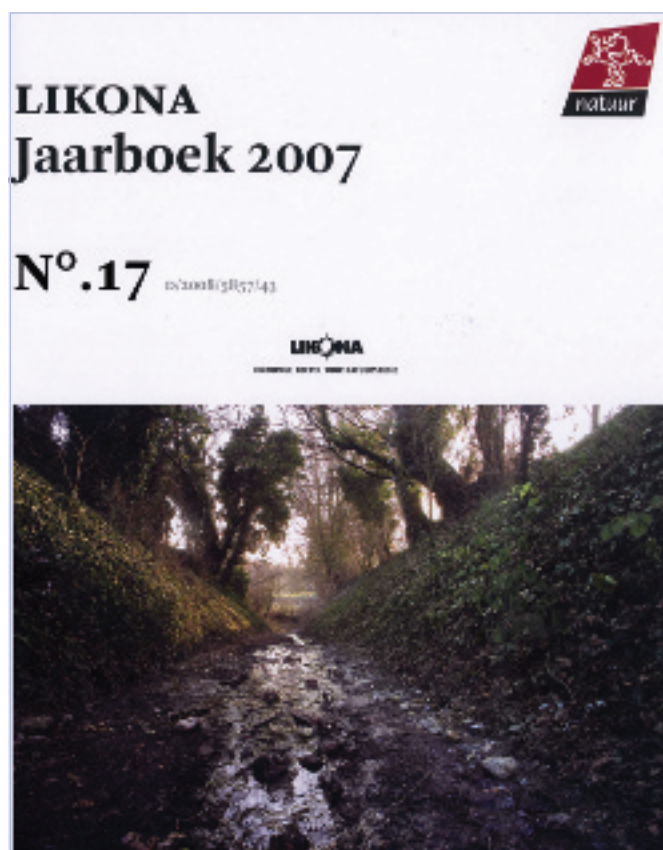
Je kan dit prachtig boek:

- ofwel bestellen per e-mail ‘boek@bvnf.be’
- ofwel tijdens het festival van 13 en 14 december ter plaatse kopen

LIKONA- en BRAKONA- Jaarboek 2007 is verschenen!

LIKONA jaarboek 2007

Naar jaarlijkse gewoonte publiceert het provinciebestuur het LIKONA-jaarboek.

Ondertussen is dit de zeventiende uitgave. Dit boek geeft jaarlijks een overzicht van de natuurstudie in Limburg. Het zijn voornamelijk de vrijwilligers van LIKONA, de Limburgse Koepel voor Natuurstudie, die hiervoor zorgen.

Welke onderwerpen komen aan bod in deze uitgave?

- 33 miljoen jaar Alden Biesen: een geschiedenis met verrassende wendingen geschreven door Roland Dreesen en Michiel Duser.
- Michiel Duser, Johan Matthijs, Roland Dreesen & Jean Poessen verklaren het pas ontdekte fenomeen van opvallende cirkelvormige depressies in het noordoosten van Limburg.
- Dwergwratjesmos werd voor de eerste maal in Limburg aangetroffen door Leo Andriessen, Cecile Nagels en Koen Vankerckhove. Blijkbaar is er een uitbreiding noordwaarts.

- Klaar Meulebrouck, Els Ameloot, Kris Verheyen en Martin Hermy zochten tussen de purperen heide naar duivelsnaai-garen of klein warkruid.
- De eikenprocessierups weer in Limburg.
- Op de Opglabbekeerzavel in Genk werd de verspreiding van de zadelsprinkhaan de afgelopen drie jaren in kaart gebracht. In 2007 onderzocht Clytie Eykens hier ook de mobiliteit en het beschikbaar leefgebied.
- Sinds enkele jaren is de kortsnavelboomkruiper een nieuwe soort in Limburg. Geert Beckers en Karel Sauwens brachten de Voerense waarnemingen in kaart.
- Tot enkele jaren geleden was de eikelmuis in Limburg een gewone verschijning; maar na onderzoek van Joeri Cortens blijkt het tegendeel.
- De afgelopen jaren werden elk jaar hamsterburchten opgespoord in Zuid-Limburg. Sara Reekmans geeft een overzicht.

Zoals jaarlijks bevat ook deze editie nog een bespreking van meer dan tachtig publicaties over uiteenlopende aspecten van natuurstudie in Limburg van het afgelopen jaar.

Beheerplannen voor natuurterreinen, evaluatie van natuurverbindingen, waarnemingen van zeldzame paddenstoelen, planten, vlinders, resultaten van afvissingen en bijzondere vogelwaarnemingen zijn maar een greep uit de vele becommentarieerde artikels.

Het jaarboek (104 pagina's) is op een prachtige manier vormgegeven met talrijke mooie kleurenfoto's en duidelijke, overzichtelijke schema's en tabellen.

Hoe bestellen?

De kostprijs is 10 euro en je kan het jaarboek afhalen of aanvragen in Het Groene Huis. Na het betalen van de factuur krijg je het boek toegestuurd.

De vorige jaarboeken zijn nog in voorraad voor wie zijn/haar reeks wil vervolledigen.

LIKONA-secretariaat

Provinciaal Natuurcentrum, Het Groene Huis

Domein Bokrijk, 3600 Genk

tel. 011 26 54 62, fax 011 26 54 55

e-mail: likona@limburg.be

Voor wie verder nog geïnteresseerd is natuurstudie in de provincie Limburg mag alvast de volgende datum in zijn/haar agenda noteren. De volgende LIKONA-contactdag heeft plaats op zaterdag 17 januari 2009 (www.limburg.be/likona)

BRAKONA jaarboek 2006-2007 is ook uit

Deze zesde editie van de Vlaams-Brabantse Koepel voor Natuurstudie verzamelt opnieuw een waaier aan interessante artikels over het natuurstudiegebeuren dat de voorbije twee jaar plaatsvond in de provincie Vlaams-Brabant. Deze uitgave werd daarvoor niet enkel dubbel zo dik (meer dan 200 bladzijden!), maar vormt met maar liefst 13 bijdragen tevens gevarieerd leesvoer voor iedere natuurliefhebber!

Twee jaar natuurstudie... een kort overzicht:

- Defensieve natuur in Diest: onderzoek naar de biodiversiteit op een militair domein met aanbevelingen naar beheer - Koen Berwaerts et al.
- De tijgerspin al meer dan 10 jaar te gast in de provincie Vlaams-Brabant - Jorg Lambrechts
- Het vliegend hert drie jaar later: van bureaustudie tot monitoring en bescherming - Arno Thomaes
- Zweefvliegen in het staatsnatuurreserveaat Rodebos en Laanvallei - Frank Van De Meutter
- Broedvogels van het Schorisgat en Schoonbroek - Johan De Meirman
- Graan voor gorzen, het succes van akkerreservaten - Robin Guelinckx
- Een netwerk van aardtonghoudende, knotszwamrijke wasplatenweiden in Vlaams-Brabant - Roosmarijn Steeman, Jorg Lambrechts en Robin Guelinckx
- Veranderingen in de korstmosflora in de provincie Vlaams-Brabant - Dries Van den Broeck
- Het wel en wee van de grote pimperlief in de omgeving van Zemst - Herman Dierickx

- Groeves met een ijzersterk verhaal: de ijzerzandsteengroeves van het Hageland - Philippe Liesenborghs
- Slapen onze fruitratjes stilletjes in? - Joeri Cortens
- De hazelmuis in Vlaams-Brabant: mythe of (vervlogen) realiteit? - Dominique Verbelen
- Populatiodynamica bij de Europese haas in Vlaams-Brabant - Thomas Ceulemans

Hoe bestellen?

Dit dubbele BRAKONA jaarboek 2006-2007 is te verkrijgen door 13 euro (incl. verzendingskosten) te storten op rekening-nr. 230-0524745-92 t.a.v. Natuurpunt Studie vzw, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen met de vermelding van je naam en BRAKONA Jaarboek 2006-2007. Voor meer info kan je terecht bij Griet Nijs, Coxiestraat 11 in 2800 Mechelen, tel. 015 77 01 61, e-mail: brakona@natuurpunt.be

Wie verder op de hoogte wil blijven van recente natuurstudies in de provincie Vlaams-Brabant kan ook al zaterdag 7 februari 2009 in zijn/haar agenda aanstippen. Dan heeft in het Provinciehuis te Leuven de 10de editie plaats van de BRAKONA-contactdag. (www.brakona.be)

Verslag van ANKONA-activiteit van 11 oktober 'Bosexkursie in Helschot en Hertberg'

Figuur 1

Het weer hadden we zeker mee, maar het nieuwe bosreservaat Helschot (Herselt) lag er nog wat sompig bij. We waren met een 10-tal deelnemers en startte in Helschot en sloten de excursie af in Hertberg. Onder begeleiding van boswachter Bart Vanberghen (ANB) werd uitvoerig ingegaan op het beheer van het terrein en de nog aanwezige 'witte vlekken' in het inventarisatiewerk. Via het pas aangelegde wandelroutenetwerk (figuur 1) gingen we richting provinciaal groendomein Hertberg (figuur 2). Een groen lint met zowel Amerikaanse als inlandse eik (figuur 3) en enkele landbouwpercelen verbindt beide domeinen. Afhankelijk van het jaar hebben deze bomen ook te lijden van de fameuze proces-sierups.

Het weer hadden we zeker mee, maar het nieuwe bosreservaat Helschot (Herselt) lag er nog wat sompig bij. We waren met een 10-tal deelnemers en startte in Helschot en sloten de excursie af in Hertberg. Onder begeleiding van boswachter Bart Vanberghen (ANB) werd uitvoerig ingegaan op het beheer van het terrein en de nog aanwezige 'witte vlekken' in het inventarisatiewerk. Via het pas aangelegde wandelroutenetwerk (figuur 1) gingen we richting provinciaal groendomein Hertberg (figuur 2). Een groen lint met zowel Amerikaanse als inlandse eik (figuur 3) en enkele landbouwpercelen verbindt beide domeinen. Afhankelijk van het jaar hebben deze bomen ook te lijden van de fameuze proces-sierups.

Figuur 2

Figuur 3

Zes gloednieuwe Groene Halte-wandelingen in de provincie Antwerpen

Stap uit de bus in het groen ...

Wat heeft dit artikel te maken met natuurstudie?

We maken nogal te gemakkelijk de verplaatsing naar natuurgebieden met de auto, terwijl er andere 'milieuvriendelijke' alternatieven voorhanden zijn nl. de fiets maar ook ...de bus.

Wat zijn Groene Halte-wandelingen?

In 2004 startte de Bond van Trein-, Tram- en Busgebruikers (BTTB) met het concept Groene Halte.

Het concept is eenvoudig: wandelaars reizen met het openbaar vervoer naar een Groene Halte, maken van daaruit een wandeling tot aan de volgende Groene Halte en nemen het openbaar vervoer terug naar huis. De wandelingen werden beschreven in een mooie brochure. Beide haltes worden aangeduid als 'groene halte'. De wandelingen wijken dus af van de typische luswandelingen waarbij de auto vaak als voor- en natransportmiddel wordt gebruikt. Het Groene Halte-project wil dan ook de rol van het openbaar vervoer in de recreatieve verplaatsingen stimuleren.

De Groene Halte-wandelingen moeten aan een aantal normen voldoen:

- de wandelafstand ligt tussen 7 en 15 km (verkortingsmogelijkheden kunnen aangegeven worden)
- de wandelroute is een lijnwandeling (geen LUSwandelingen): begin- en eindhalte zijn verschillend
- de bus, tram of trein die bij een groene halte stopt, heeft een minimale frequentie van 1 uur, ook in het weekend of op vakantiedagen
- de Groene Halte-wandelroute wordt beschreven in een kwalitatieve brochure: beschrijving van de route zowel in woord als in beeld, achtergrondinformatie over de streek, aanwezigheid van horeca, nuttige telefoonnummers, ...)

De BTTB werkt voor het project nauw samen met Natuurpunt vzw. De Lijn en de NMBS-groep ondersteunen het project en zorgen voor het aanbrengen van de Groene Halte-informatie aan de haltes. De website kwam tot stand met de steun van de Provincie Antwerpen en het Regionaal Landschap de Voorkampen.

Momenteel telt Vlaanderen 10 Groene Halte-wandelingen waarvan 6 in de provincie Antwerpen.

Alle info vind je terug op de website www.groenehalte.be
Enkele van deze wandelingen kan je ook bekijken via google-earth

Figuur 1: Cover van de brochure van een Groene Halte-wandeling

De zes wandelingen in de provincie Antwerpen

Voor wie geen internet heeft, geven we hierbij een korte omschrijving en wat info over de 6 Groene Halte-wandelingen gelegen in provincie Antwerpen (zie figuur 2).

1. **'Antitankgracht'** (wandelingen van 15, 13, 8 en 5 km): een wandeling die loopt van St.-Job-in-'t Goor naar Oelegem. De wandeling volgt voor een stuk de Antitankgracht, een kunstmatige waterloop die een grote kwartcirkel vormt rond de stad Antwerpen. Voor de rest kun je volop genieten van het Driehoekbos om te eindigen in het domein Vrieselhof (figuur 1).
2. **'Park Vordenstein - Peerdsbos - Park van Brasschaat'** (wandeling van 10 km): dé parkenwandeling die je leidt langs de Groene Gordel ten noordoosten van Antwerpen. Het prachtige aaneengesloten gebied brengt je van het park Vordenstein - een oud kasteelpark met zowel Franse als Engelse landschaps-stijlen - naar het Peerdsbos dat perfect aansluit op het prachtige park van Brasschaat.

DE ACTIVITEITENKALENDER

oktober - december 2008

Activiteiten mbt natuurstudie in de provincie Antwerpen

Voor een meer geactualiseerd en volledig overzicht van de natuurstudie-activiteiten kan je terecht op twee (recent 'gebruiksvriendelijker' gemaakte) websites:

- Voor een up-to-date overzicht van alle mogelijke natuur- en milieueducatieve activiteiten in Vlaanderen kan je terecht op de website <http://nme.milieinfo.be> waar alle info gecentraliseerd wordt bijgehouden. Iedere natuurvereniging kan zelf zijn activiteiten hier 'uploaden'
- Voor een up-to-date overzicht van de activiteiten van Natuurpunt kan je naar hun website <http://www.natuurpunt.be/nl/activiteitenoverzicht.aspx>

Wandelingen, inventarisaties en bijeenkomsten

Oktober

Zaterdag 25 oktober

Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL)

Atlasproject lichenen provincie Antwerpen: inventarisaties van hokken C5-57 en C5-58. Afspraak om 9u30 aan de kerk Tongerlo. Meer info: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be

Zondag 26 oktober

Natuurpunt afdeling Grote Nete

Herfstwandeling in het Schaapwees. Afspraak om 14u00 Netebrug Snepkens (weg Zoerle-Parwijs - Herselt). Info: Walter Michiels, tel. 014 26 43 37.

AMK

Terrilwandeling te Houthalen. Deze excursie verloopt in samenwerking met Mycolim. Contactpersoon: Jan Cornelis, tel. 011 52 35 24.

November

Woensdag 5 november

Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL)

Determinatieavond mossen en korstmossen. Samenkomst om 19u30 in Bioruimte van de Universiteit Antwerpen - Campus Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen. Meer info: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be

Zaterdag 8 november

Vlaams Ornithologische Studiedag - VLOS

20 jarig bestaan van VLOS. Voor programma: zie artikel elders in dit nummer. Samenkomst om 9u50 in Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen, Koningin Astridplein, 2018 Antwerpen (naast Diamantmuseum).

Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL)

Atlasproject lichenen provincie Antwerpen: inventarisaties van hokken C5-44 en C5-45. Samenkomst om 9u30 aan de kerk Herenthout. Meer info: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be

Zondag 9 november

VMPA-afdeling Brecht

Wandeling op de Vraagheide. Samenkomst om 14u00 aan de parking Kristus Koninginstituut, Bethaniëlei 5, Sint-Job-in't-Goor. Meer info: Leon Wens, tel. 03 663 74 23.

Dinsdag 11 november

FON-mosses en lichenen

Inventarisatie Lovenhoek. Samenkomst om 13u00 aan kerk van Pulderbos. Meer info: Jan Dirks GSM 0479 42 68 74.

VMPA-afdeling Antwerpen Centrum

Zegswijzen in het Nachtengalenpark. Samenkomst om 14u00 aan de parking Den Brandt, Beukenlaan Wilrijk.

AMENTI

AMENTI is een groep van natuurliefhebbers met een onstijlbare honger naar kennis over de verschillende aspecten van de natuur. De nadruk ligt op het vergaren van kennis en ervaring, over de natuur in al zijn aspecten. Enkel de publieksactiviteiten worden in deze activiteitenkalender opgenomen. Meer info: www.amenti.be

ANKONA themagroep 'mosses' (planten) (i.s.m. met VWBL)

Vergadering telkens op de eerste woensdag van de maand (niet in juli / augustus) over de determinatie van mossen en korstmossen in de Bioruimte van de Universiteit Antwerpen (Campus Groenenborger), Groenenborgerlaan 171 te 2020 Antwerpen. Aanvang om 19u30 (tot 22u00). In 2008 zijn dat nog volgende data: 5 november en 3 december. Iedereen is welkom, maar een basiskennis mossen is gewenst. Zeker meebrengen: mossen om te determineren, prepareergerief, voorwerp- en dekglasjes en flora. Meer informatie: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be of website: www.ankona.be

Flo.Wer: Floristische Werkgroepen

Voor meer info zie website: www.plantenwerkgroepen.be

FON: Floristisch Onderzoek voor Natuurbehoud

Voor planten- en vegetatieonderzoek kan je terecht bij Erik Molenaar, tel. 03 218 59 69 of de FON-O-FOON: GSM 0474 82 04 71, fon@natuurpunt.be. De kalender kan je raadplegen op de website <http://users.skynet.be/fon> of www.natuurpunt.be/fon. Een wandeling kan geannuleerd worden omwille van het slechte weer. Voor de werkgroep 'mosses en lichenen' (Natuurpunt) kan je de verantwoordelijken contacteren: Juul Slembrouck, tel. 03 321 32 75 of Chris Janssens, GSM 0476 48 22 30.

JNM: Jeugdbond voor Natuur en Milieu

JNM is een vereniging voor en door jongeren tussen 8 en 25 jaar die zich interesseren in natuur en milieu. Provinciale coördinator is Leen Jansen, Berkelheide 24, 2290 Vorselaar, tel. 014 51 52 21, e-mail: leen@jnm.be; website: www.jnm.be

AMK: Koninklijke Antwerpse Mycologische Kring

AMK is een afdeling van de nationale vereniging, de Koninklijke Vlaamse Mycologen Vereniging (KVMV - www.kvmv.be)

De educatieve avonden van AMK gaan door op dinsdagavond in de Bioruimte van de Universiteit Antwerpen (Campus Groenenborger), Groenenborgerlaan 171 te 2020 Antwerpen; aanvang telkens om 20u00, tenzij anders vermeld. Voor meer informatie kan je terecht op de website, www.kamk.be. Bijeenkomst voor de excursies telkens om 9u45 tenzij het anders is vermeld. Wanneer je wenst aan te sluiten bij een excursie die reeds vertrokken is, bel dan even naar de Fungifoon: GSM 0496 06 61 08.

AMK-Cortinariuserwerkgroep: Indien u wil deelnemen, contacteer: André de Haan, tel. 03 666 91 34 of Jos Volders, tel. 014 54 91 44.

DE ACTIVITEITENKALENDER

oktober - december 2008

Donderdag 13 november

Poelenwerkgroep

Bespreking wateranalyses. Samenkomst om 19u30 aan de Pastorie St. Jozef Olen, Lichtaartseweg 200. Meer info: Eric Stoffelen, e-mail: ericstoffelen@skynet.be

Zaterdag en zondag 15 & 16 november

Dag van de natuur

(zie: http://www.natuurpunt.be/nl/vereniging/campagnes-en-acties/dag-van-de-natuur_635.aspx)

Zaterdag 15 november

Hedera

Excursie paddenstoelen. Samenkomst om 14u00 aan Weyninchhoeven. Meer info: Walter Suys, tel. 03 457 52 13.

Zondag 16 november

VMPA-afdeling Antwerpen centrum

Zwammen over paddenstoelen. Samenkomst om 10u00 aan Kasteel Rivierenhof, Deurne. Meer info: Ludwig Van den Eynde, tel. 03 240 53 43.

VMPA-afdeling Brecht

Wandeling in het kleiputtengebied Kooldries en Hoofswear. Samenkomst om 14u00 aan de Cuveehoeve, Vaartdijk - Boudewijnstraat, Brecht. Meer info: Leon Wens, tel. 03 663 74 23.

Woensdag 19 november

ANKONA ism KAGM

Praktische infoavond 'Microscopie en digitale fotografie'. Samenkomst om 19u30 in de Bioruimte van de Universiteit van Antwerpen - Groenenborgercampus, Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen. Meer info: Koen Cuypers, tel. 03 259 12 75, ankona@pih.provant.be

Donderdag 20 november

Natuurvereniging Den Bunt

Drieheiligenwandeling in Lichtaart. Samenkomst om 12u30 aan sportcentrum, Steenweg op Zevendonk en om 13u00 op de parking van het OCMW, Leistraat in Lichtaart. Meer info: Bob Doeverspeck, tel. 014 43 02 17.

Zaterdag 22 november

Natuurvereniging Den Bunt

Dagwandeling. Nadere informatie en gids: Ludo Huibrechts, tel. 014 45 06 46.

Dinsdag 25 november

FON-mossen en lichenen

Inventarisatie Lovenhoek. Samenkomst om 13u00 aan kerk van Pulderbos. Meer info: Jan Dirks GSM 0479 42 68 74.

Zaterdag 29 november

Hyla-werkgroep - Natuurpunt

Herpetologische studiedag. Voor het volledige programma: zie onder rubriek 'actueel' in dit nummer. Aanvang programma om 9u30, Provinciehuis van Antwerpen, Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen. Meer info: Hyla-secretariaat, info@hylawerkgroep.be of www.hylawerkgroep.be

ANNET - Antwerps netwerk voor natuur- en milieueducatie

Jaarlijkse netwerkdag van ANNET met als thema 'Natuur en milieueducatie (be)levend!' Aanvang om 9u00 te PIME (Lier) Mechelsesteenweg 365, 2500 Lier. Meer info: Jan Van Hoof, tel. 015 30 61 24; e-mail: jan.vanhoof@pime.provant.be; website: www.pime.be

Zondag 30 november

VMPA-afdeling Pentadactyla

Wandeling in de Oude spoorwegberm te Kontich. Samenkomst om 10u00 aan de kerk van Waarloos, Ferdinand Maasstraat te Waarloos. Meer info: Danny Dewelde: tel. 015 31 50 93; e-mail: vmpa.pentadactyla@gmail.com

December

Woensdag 3 december

Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL)

Determinatieavond mossen en korstmossen. Samenkomst om 19u30 in Bioruimte van de Universiteit Antwerpen - Campus Groenenborgerlaan. Meer info: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be

Zaterdag 6 december

Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL)

Atlasproject lichenen provincie Antwerpen: inventarisaties van hokken C6-32 en C6-31. Samenkomst om 9u30 aan de kerk Millegem (Mol). Meer info: Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be

KAVE: Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie

De leden van de KAVE en belangstellenden komen elke zondagvoormiddag vanaf 10u00 bijeen op de nieuwe locatie in de Steenstraat 75, 2180 Ekeren. In juli en augustus enkel bijeenkomst in het lokaal op de 2de en 4de zondag van de maand. Voor meer informatie: Victor Naveau, tel. 03 236 07 65.

KAGM: Koninklijk Antwerps Genootschap voor Micrografie

De werkvondten van het KAGM worden elke maandagavond vanaf 20u00 gehouden in de Bioruimte van de Universiteit Antwerpen (Campus Groenenborger), Groenenborgerlaan 171 te 2020 Antwerpen. Je kunt er leren werken met de microscoop en bij de micropreparaten die je zelf maakt, krijg je tekst en uitleg. Meer informatie en het programma vind je op www.microscopie.be of bij Herman Snoeck, tel. 03 237 99 52, e-mail: kagm@microscopie.be of herman.snoeck@antwerpen.be

KSGA: Koninklijk Sterrenkundig Genootschap van Antwerpen

Activiteiten en cursusdagen gaan steeds door op vrijdag om 20u30 in het Antverpiagebouw, lokaal 3de verdieping, Sint-Antoniuslei 95-97 te Brasschaat. Info: tel. 03 664 28 93. Voorzitter Ferdinand Delatin, e-mail: ferre_delatin@hotmail.com

MKA: Mineralogische Kring Antwerpen

Informatie omtrent MKA-activiteiten is te verkrijgen via Hugo Bender, secretariaat@minerant.org, tel. 03 440 89 87 of www.minerant.org. Vergaderingen en voordrachten hebben plaats Het Elzenhof, Kerkplein in Edegem (19u30, 2de vrijdag van september tot april en laatste vrijdag in mei; werkgroep Edelsteenkunde 9u30 de daaropvolgende zaterdag) en in De Drie Rozen in 's Gravenwezel (20u00, 1ste vrijdag van september tot april).

Natuur 2000 - werkgroep Fort Oelegem

Meer info: Joeri Orts, tel. 03 23 126 04, website: www.natuur2000.be

Natuurgidsen regio Kalmthout

Chris Vander Sypt, p/a Kapellensteenweg 20, 2920 Kalmthout, tel. 03 666 48 03, e-mail: chrisvandersypt@skynet.be. Natuurwandelingen op maat in de Kalmthoutse Heide kan onder leiding van een natuurgids. Plaats, datum en vertrekur bepaal je zelf. Reservatie minstens 10 dagen vooraf. Wandelingen duren ongeveer 2 à 3 uur, tenzij anders overeengekomen. Maximum 25 personen per groep.

Natuurpunt afdeling Dubbeloof (Westerlo)

Voor algemene informatie kan je terecht bij Danny Mattheeussen, tel. 014 23 45 25, www.dubbeloof.be. Voor de werkgroep Mycoflora kan je terecht bij Anja Wijns, tel. 015 25 21 06. Determinatiewandelingen hebben zondagvoormiddag plaats tussen 9u00 en 12u00.

Natuurpunt afdeling Grote Nete

Meer info: Lon Lommaert, tel. 014 54 17 38, www.natuurpunt.be/grotenete

Natuurpunt afdeling Antwerpen Noord

Meer info: tel: 03 541 58 25.

DE ACTIVITEITENKALENDER

oktober - december 2008

Zondag 7 december

Natuurpunt-afdeling Grote Nete

Sijsjeswandeling in de Kwarekken. Samenkomst om 9u00 in Marlybrug (Westerlo - Herselt). Meer info: Jos Van Kerckhoven, tel. 014 26 64 62.

Dinsdag 9 december

FON-mossen en lichenen

Inventarisatie Lovenhoek. Samenkomst om 13u00 aan kerk van Pulderbos. Meer info: Jan Dirks GSM 0479 42 68 74.

Donderdag 18 december

Natuurvereniging Den Bunt

Wandeling in Winkelsbroek in Turnhout. Samenkomst op 12u30 aan parking van het sportcentrum, steenweg op Zevendonk of om 13u00 op de parking van de kerk Zevendonk in Turnhout. Meer info: Bob Doeverspeck, tel. 014 43 02 17.

PPL - Palaeo Publishing and Library vzw

Determinatieavond. Samenkomst om 20u00 in het vergaderlokaal van de sport-hal 'Den Drab', Drabstraat 47, 2640 Mortsel. Meer info: www.palaeontos.be; e-mail: palaeontos@skynet.be

Dinsdag 23 december

FON-mossen en lichenen

Inventarisatie Lovenhoek. Samenkomst om 13u00 aan kerk van Pulderbos. Meer info: Jan Dirks GSM 0479 42 68 74.

Cursussen

A. Cursussen Natuurpunt Educatie

Cursus Zet je tanden in de Natuur

Natuurpunt Voorkampen i.s.m. Natuurpunt Educatie

Natuurpunt Educatie bedacht, naar aanleiding van de Week van de Smaak, een origineel recept voor een smaakvolle avond. Tijdens deze luister-, proef- en doeactiviteit nemen we je mee door de Vlaamse natuur, op zoek naar vergeten smaken en de bijzonder rijke biodiversiteit die eraan verbonden is. Al proevend leren we hoe het de korenwolf verging, wat we ons bij een hennepvreter moeten voorstellen en welke dieren zich ophouden in onze oude hoogstamboomgaarden. Laat je op sleeptouw nemen bij een glas gagelbier of een lepeltje heidehoning en leg je mooiste smaakherinneringen op het puntje van je tong.

Iedereen die op zoek is naar een leerrijke en plezierige activiteit is van harte welkom. Geen tijd voor verbittering of verzuring; Natuurpunt Educatie houdt het zoet en luchtig. Begin alvast te watertanden!

Praktijk: 21/11 van 19u30 tot 22u30

Plaats: CC van Westmalle, Sint-Jozeflei 26

Prijs: 5€/leden en 6€/niet-leden op 068-2299025-55 t.n.v.

NP Voorkampen met vermelding "zet je tanden in de natuur"

Info: Frank Reusens, 03 384 01 83, frankreusens@yahoo.co.uk

Lesgever: Joeri Cortens

Natuurpunt afdeling Mechels Rivierengebied

Voor informatie of om een activiteitenkalender aan te vragen kan je terecht in het bezoekerscentrum, Muizenhoekstraat 7 in Muizen-Mechelen elke donderdag en zondag van 13u30 tot 17u30. Tijdens de schoolvakanties ook op zaterdagmiddag, tel. 015 43 61 09 of www.natuurpunt.be/mechelsrivierengebied

Natuurpunt afdeling Noorderkempen

Meer info: www.noorderkempen.be

Natuurpunt afdeling Oude Spoorweg (Kontich-Duffel)

Voor algemene info kan je terecht bij: Lutgarde Van Driessche of Dirk Costrop (e-mail: lutgarde.van.driessche@telenet.be of dirk.costrop@telenet.be); website: www.natuurpunt.be/oudespoorweg

Natuurpunt afdeling Voorkampen

Meer info: Richard Vergaelen, tel. 014 72 51 42, www.natuurpuntvoorkampen.net

Natuurpunt afdeling Zuidrand Antwerpen

Meer info: Herman Snoeck, tel. 03 237 99 52, e-mail: herman.snoeck@antwerpen.be

Natuurpunt plantenwerkgroep van afdeling De Wielewaal (Lier)

Voor informatie van de werkgroep kan je terecht bij de secretaris, Paul De Haes, e-mail: haesjes@pandora.be

Natuurpunt plantenwerkgroep 'Thalictrum' van Natuurpunt afdeling Dubbelloof

Thalictrum is de plantenwerkgroep van Dubbelloof, Louis Schellens, tel. 014 54 90 16.

Natuurpunt plantenwerkgroep van afdeling Klein-Brabant

Voor informatie van de werkgroep kan je terecht bij Ronny Segers, GSM 0477 55 66 38, e-mail: r.segers@scarlet.be

Natuurvereniging 'Den Bunt' vzw

Wij organiseren natuurwandelingen, daguitstappen ... en richten zelf cursussen in. Wij houden het bezoekerscentrum Boshuis open elke zondagmiddag. Contactadres: Boerentangsedreef 30, 2480 Dessel, tel. 014 37 77 24, e-mail: vancraenenendonckpieter@versateladsl.be

Poelenwerkgroep van Natuurpunt

De poelenwerkgroep of ook werkgroep 'Waterleven' van Natuurpunt genoemd, wil de diversiteit in en om poelen bestuderen. Het werkingsgebied is de regio Kleine en Grote Nete tussen Herentals, Geel en Lier. De poelenwerkgroep is actief op het gebied van natuurstudie, -educatie en natuurbehoud en heeft onderdak bij Natuurpunt Nete en Aa te Olen. Meer info: Eric Stoffelen, e-mail: ericstoffelen@skynet.be

PPL - Palaeo Publishing and Library vzw

De vereniging heeft als doel de studie van de paleontologie te bevorderen. Daartoe worden maandelijks lezingen en determinatieavonden ingericht in zaal 'Den Drab', Drabstraat 47, 2640 Mortsel, om 20u00. PPL bezit ook een belangrijk archief ivm paleontologie en geeft het tijdschrift 'Palaeontos' uit. Meer info: www.palaeontos.be; e-mail: palaeontos@skynet.be

DE ACTIVITEITENKALENDER

oktober - december 2008

Cursus Geologie (start op 4/12)

Natuurpunt De Kievit i.s.m. Natuurpunt Educatie

De basiscursus geologie van Natuurpunt Educatie formuleert een antwoord op een hele reeks vragen. Hoe is de Aarde ontstaan? Heeft de Aarde er steeds uitgezien als vandaag de dag? Hoe ontstaan bodem, zeeën, bergen, vlaktes en dalen? Welke rol speelt water hierbij? Hoe zijn bijvoorbeeld Vlaanderen of de Ardennen ontstaan? Hoe komt het dat in Vlaanderen niet overal hetzelfde bodemtype voorkomt? Aan de hand van deze en nog vele andere vragen krijg je gaandeweg inzicht in de wondere wereld van de geologie. Bovendien legt de basiscursus Geologie de link met ecologie en wordt verklaard waarom bepaalde levensgemeenschappen en organismen voorkomen op specifieke plaatsen.

Theorie: 4/12 en 11/12 van 19u30 tot 22u30

Plaats: bovenzaal van de NOK, Cingel 1, Vosselaar

Praktijk: 13/12 van 9u00 tot 12u00

Prijs: 15€/leden en 25€/niet-leden op 000-0670394-27 van

NP De Kievit met vermelding "geologie" + naam en evt. lidnummer

Inschrijven: Luc Van der Eycken, 014/61 52 45,

vandereycken.goelen@fulladsl.be

Lesgever: Hans Vermeulen

Cursus Roofvogels (start op 6/11)

Organisatie: Natuurpunt Zuidrand Antwerpen i.s.m. Natuurpunt Educatie

Theorie: 6/11, 13/11 en 20/11 van 19u30 tot 22u30

Plaats: lokaal De IJsvogel, Fort VII, Legerstraat 40, Wilrijk

Praktijk: 22/11 (hele dag)

Prijs: 19 euro/leden en 25 euro/niet-leden

Inschrijven: Catherine Vandercruyssen, tel. 03 288 81 07,

e-mail: cvdx@pandora.be

Lesgever: Koen Leysen

B. Centrum Voor Natuur- en milieueducatie - CVN

Voor meer informatie betreffende de CVN-cursussen kan je terecht op het CVN-secretariaat, Meir 44a, 2000 Antwerpen, tel. 03 226 02 91, fax. 03 233 59 97 en e-mail: info@c-v-n.be; website: www.c-v-n.be

Cursus Natuurgids

Ecocentrum De Goren, Postelsesteenweg 71, 2400 Mol

In samenwerking met Natuurpunt Netebronnen en het Ecocentrum De Goren

Activiteiten: 30 activiteiten waarvan 15 excursies

Donderdag 19u30-22u30 binnenlessen en zaterdag 9u-12u excursies

Vanaf 16 oktober 2008 tot 18 juni 2009

Maximum 30 deelnemers

Prijs: 220€ op 404-3076041-29 t.n.v. CVN. Verlaagde inschrijvingsprijs voor (brug) gepensioneerden, werklozen, studenten, huisvrouwen en -mannen: 180€

Info: CVN, 03/226 02 91, info@c-v-n.be, bea.verreest@c-v-n.be of

Jan De Schepper, 014 81 12 53, jandeschepper@belgacom.net

Tentoonstellingen

Interactieve tentoonstelling 'Schone slapers'

tot 2 maart 2009. meer info: www.devroente.be

NEC De Vroente, Putsesteenweg 129, 2920 Kalmthout

e-mail: devroente@lne.vlaanderen.be,

tel. 03 620 18 30

www.devroente.be

VMPA vzw: Vereniging voor Milieueducatie Provincie Antwerpen

De vereniging organiseert jaarlijks, in meer dan 100 wandelgebieden van de provincie Antwerpen, ruim 300 gratis wandelingen. De wandelkalender kan worden gedownload op www.vmpa.be. De wandelkalender kan ook gratis besteld worden door een aan zichzelf geadresseerde en voldoende geïllustreerde omslag te zenden naar het VMPA-secretariaat, Thaliastraat 68, 2660 Berchem, met vermelding 'Wandelkalender 2009'.

VMPA-afdeling Antwerpen Centrum

Meer info: www.vmpa.be

VMPA-afdeling Schilde

Schildhof: Karl Hellemans, tel. 03 383 26 58; Dodoentuin en bloemen- en insectentuin: Walter Mous, tel. 03 384 03 16; 's Gravenwezel: Frans Van Bavel, tel. 03 658 84 33.

VMPA-afdeling Malle

Ronny van Soens, tel. 03 385 94 63.

VMPA-afdeling Pentadactyla (Duffel/Kontich)

Danny Dewelde, tel. 015 31 50 93,
e-mail: vmpa.pentadactyla@gmail.com

VVE: Vlaamse Vereniging voor Entomologie

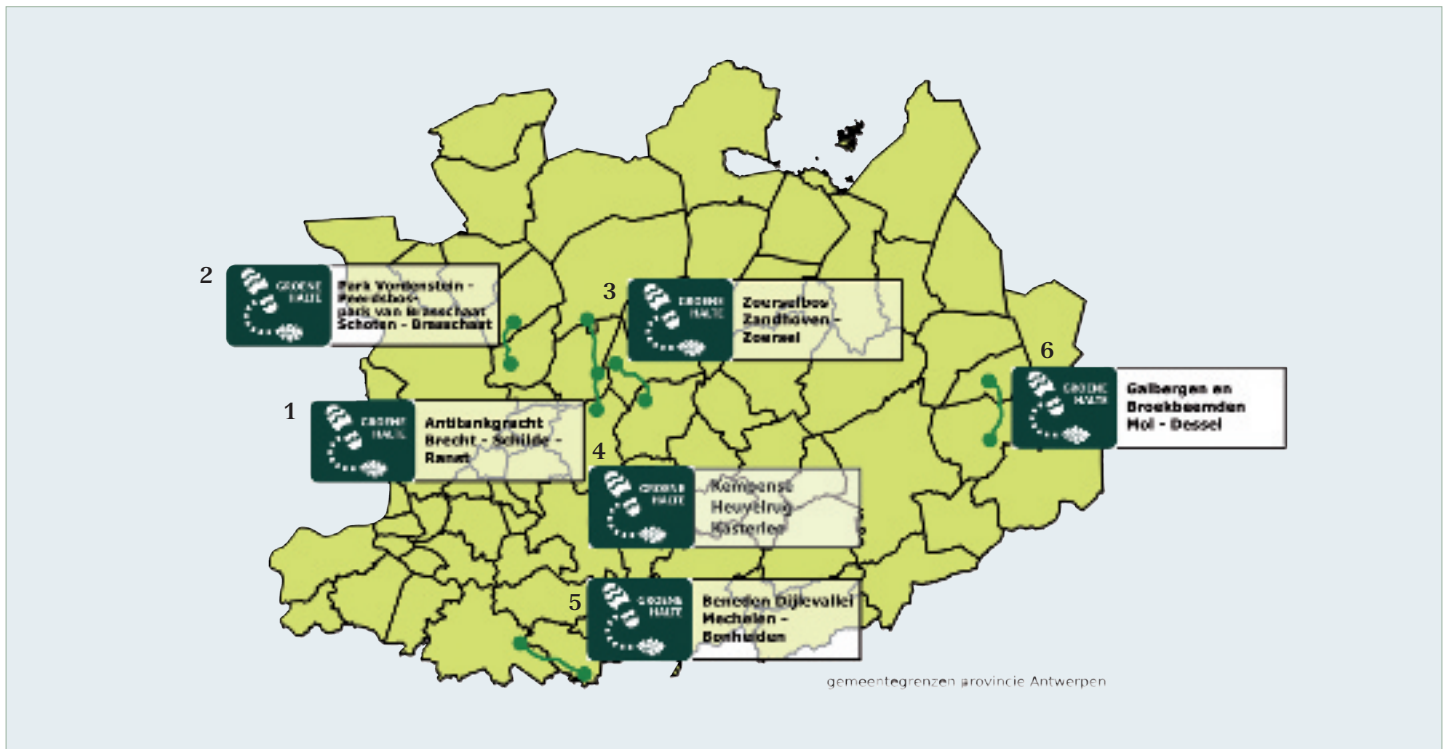
De VVE vergaderingen hebben plaats in de Bioruimte van de UA (campus Groenenborger) op de 1ste vrijdag van elke maand van 20u00 tot 22u00. Contact: Guido De Prins, Markiezenhof 32, 2170 Antwerpen (Merksem), tel. 03 289 73 94 of 0485 56 87 81, guido.deprins@telenet.be; website: www.phegea.org

VWBL: De Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie

Deze werkgroep richt verscheidene mossenwandelingen in. Voor meer informatie over de wandelingen kan je terecht bij Dirk De Beer, tel. 03 259 12 36, e-mail: dirk.debeer@pih.provant.be Lichenenexcursies worden georganiseerd door Natuurpunt in samenwerking met de VWBL. Informatie over deze excursies kan je bekomen bij Dries Van den Broeck, Kerkstraat 65 te 2850 Boom, tel. 03 888 92 45 of 0472 57 04 28 of e-mail: dries.vandenbroeck@telenet.be

QUEST: Vereniging voor amateuropaleontologen

Maandelijks bijeenkomsten (cel algemene fossielen) gaan door elke tweede vrijdagavond van de maand vanaf 19u00 in het lokaal 110, Fort 2 in Wommelgem. Meer info: website www.paleo-quest.be

Figuur 2: Kaartje van de provincie Antwerpen met de zes Groene Halte-wandelingen

3. **'Zoerselbos'** (14 en 11 km): wandeling die je brengt in één van de oudste en meest boeiende boscomplexen in de provincie Antwerpen.
4. **'Kempense Heuvelrug'** (wandeling van 10,5 km) - Kasterlee: Deze Kempense wandeling loopt van deelgemeente Tielen naar Lichtaart. Kenmerkend aan deze wandeling zijn de vele afwisselingsmomenten, waarbij je onder meer wandelt langs het natuurgebied Hoge Rielen - een vroeger Brits militair kamp - en het heuvelachtige domein De Hoge Mouw.
5. **'Beneden-Dijlevallei'** (wandeling van 13,8 en 5 km) - Mechelen: In de regio Antwerpen-Brussel bleef een pracht van een groene plek bewaard in het gebied van de Dijlevallei. De wandeling 'Beneden-Dijlevallei' start aan de rand van de stad Mechelen en brengt je via het weidelandschap 'Mechels Broek' naar Rijmenam.
6. **'Galbergen-Broekbeemden'** (wandeling van 14 km) - Mol en Dessel: Deze wandeling passeert langs enkele prachtige natuurplekjes, van de beboste Galbergen naar de Broekbeemden tot de Desselse witzandwinningsputten.

Hoe de brochures aanvragen?

Van elke wandeling werd een handige kwalitatieve brochure uitgegeven met wandelkaart, routebeschrijving en informatie over openbaar vervoer, toerisme en recreatie.

Deze brochures kan je via de website www.groenehalte.be besteld worden of is te koop in de Lijnwinkels in Antwerpen. Afhankelijk in welke regio je wandelt zijn ze ook te verkrijgen in de toeristische diensten van de stad Mechelen, de gemeenten Ranst, Brecht, Brasschaat, Zandhoven en Zoersel en in het Domein Hoge Rielen.

Kostprijs: 1,5 euro per brochure (+ eventuele verzendingskosten)

Voor meer concrete informatie over de uurregeling van de bussen: raadpleeg de brochure of de routeplanner van De Lijn (www.delijn.be) en de NMBS (www.nmbs.be).

Natuurstudie

Proasellus coxalis sensu auctorum (Crustacea, Isopoda) in de bovenloop van de Raambeek te Heist-op-den-Berg: eerste vaststelling van deze zoetwaterpissebed in België

Thierry Vercauteren (1) & Karel Wouters (2)

- (1) Provinciaal Instituut voor Hygiëne, Kronenburgstraat 45, 2000 Antwerpen, e-mail: thierry.vercauteren@pih.provant.be
 (2) Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Afd. Recente Invertebraten, Vautierstraat 29, 1000 Brussel, e-mail: karel.wouters@natuurwetenschappen.be

Inleiding

Tot voor kort kende men in België drie soorten zoetwaterpissebedden in open oppervlaktewateren: het water-ezeltje (*Asellus aquaticus* (Linnaeus, 1758), *Proasellus meridianus* (Racovitza, 1919) en de in 2001 voor het eerst aangetroffen, uit de Ponto-Kaspische regio afkomstige Donaupissebed (*Jaera istri* Veuille, 1979) (Vercauteren et al., 2005). Overigens is *J. sarsi* Valkanov, 1938 wellicht de meer correcte wetenschappelijke naam van de Donaupissebed, want *J. sarsi* en *J. istri* zouden naar dezelfde soort verwijzen (Tobias et al., 2005).

In 2005 werd een vierde soort aangetroffen in Heist-op-den-Berg: de gewoonlijk als *Proasellus coxalis* benoemde waterpissebed.

De vondst ...

Het Provinciaal Instituut voor Hygiëne inventariseerde in opdracht van het gemeentebestuur in 2005 de biologische kwaliteit van enkele beken in Heist-op-den-Berg (Vercauteren, 2008). Voor een beoordeling met behulp van de Belgische biotische index werden grote ongewervelde zoetwaterdieren verzameld met een handnet in april en september.

Een monster, verzameld op 22.04.2005 in de Raambeek, bevatte naast waterezeltjes vooral kleinere exemplaren, waarvan de koptekening afweek van deze van zowel het waterezeltje als *P. meridianus* (figuren 1-3). Identificatie met behulp van de determineertabel van Huwae & Rappé (2003) leidde tot *Proasellus coxalis* (Dollfus, 1892) (figuren 1, 3 en 4, tabel 1). Verder microscopisch onderzoek bevestigde de identificatie.

De vondst betekent een eerste vaststelling van *P. coxalis* sensu auct.¹ in België. De soort werd op dezelfde plaats opnieuw aangetroffen op o.a. 29.09.2005 en 29.03.2007.

Figuur 1: *Proasellus coxalis* (links) en *Asellus aquaticus* (rechts), Heist-op-den-Berg, Raambeek, Liersesteenweg, 29.03.2007. Habitus. Foto © T. Vercauteren - PIH

Figuur 2: *Proasellus meridianus*. Koptekening. Foto © T. Vercauteren - PIH

¹ sensu auct. = sensu auctorum: letterlijk, zoals gebruikt door de meeste auteurs

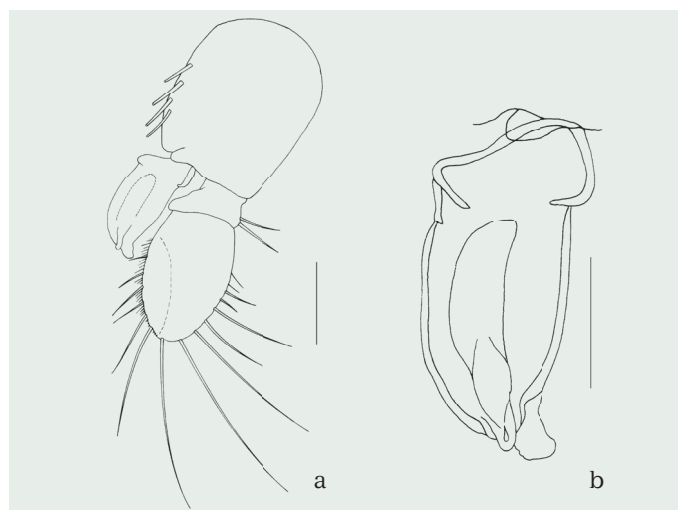
Tabel 1: Enkele opvallende kenmerken van *P. coxalis* vergeleken met deze van *P. meridianus* en het waterzeltje *A. aquaticus* (gebaseerd op Gruner, 1965; Henry & Magniez, 1983; Huwae & Rappé, 2003; Tolkamp, 1982)

	<i>Proasellus coxalis</i>	<i>Proasellus meridianus</i>	<i>Asellus aquaticus</i> waterzeltje
grootte	mannetjes 7-10 mm, vrouwtjes 5-8 mm (figuur 1)	mannetjes ± 9 mm, vrouwtjes 6-8 mm	mannetjes 12-20 mm, vrouwtjes 8-15 mm (figuur 1)
kleur	grijsbruin, soms beige, soms ongekleurd	grijsblauw tot bruin	donker- tot grijsbruin, soms ongekleurd
ogen	ogen uit enkele donkere (zwarte) ocellen		
koptekening	donkere tekening gaat aan achterrاند geleidelijk, in de vorm van vlekken, over in een lichte vlek (figuren 1 en 3)	donkere tekening gaat aan achterrاند over in een vrij scherp afgeleide, bijna trapeziumvormige, lichte vlek (figuur 2)	donkere tekening met aan achterrاند twee lichte vlekken, in het midden van elkaar gescheiden door een donkere band (figuur 1)
eerste pleopode (°) mannetje	bedekt groot deel van twee- de pleopode niet, buitentak (exopodiet) vierhoekig, met op randen lange, geveerde haren	bedekt groot deel van tweede pleopode niet, buitentak (exopodiet) vierhoekig, met op randen korte, niet geveerde haren	bedekt tweede pleopode nagenoeg volledig, buitentak (exopodiet) breed ovaal tot ± rond
tweede pleopode mannetje	laatste lid van buitentak (exopodiet) ovaal (eikelvormig), binnentak (endopodiet) duidelijk smaller dan buitentak (figuur 4)	laatste lid van buitentak (exopodiet) langgerekt met evenwijdige zijden, binnentak (endopodiet) duidelijk breder dan buitentak	laatste lid van buitentak (exopodiet) breed rond, korter dan binnentak (endopodiet), binnentak met aan binnenrand, bij basis duidelijk spoor
tweede pleopode vrouwtje	± trapeziumvormig, linker en rechter elkaar niet overlappend, met op randen lange geveerde haren (bij <i>P. meridianus</i> géén "korte stompe stekels" zoals vermeld door Huwae & Rappé, 2003)		± rond, linker en rechter elkaar overlappend

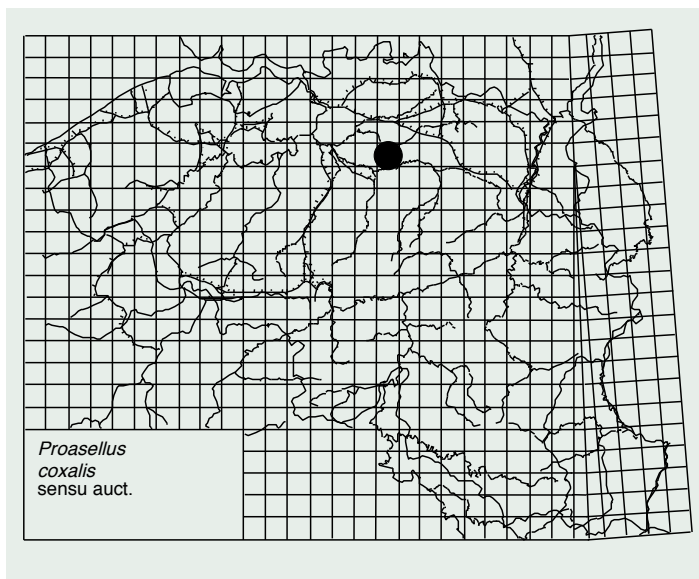
(°) De pleopoden of zwempoten bevinden zich onder de staartplaat (pleotelson). Twee pleopoden zijn vergroeid tot een plaat, het operculum. Voor dit operculum dragen de mannelijke Asellidae twee paar pleopoden, die zijn aangepast voor de voortplanting. Bij de vrouwelijke Asellidae is enkel het tweede paar pleopoden aanwezig.

Figuur 3: *Proasellus coxalis*, Heist-op-den-Berg Raambeek, Liersesteenweg, 29.03.2007. Koptekeningen.
Foto © T. Vercauteren - PIH

Figuur 4: *Proasellus coxalis*, mannetje, Heist-op-den-Berg, Raambeek, Liersesteenweg, 22.04.2005.
a. Tweede pleopode (schaal: 0,2 mm).
b. Endopodiet tweede pleopode (schaal: 0,1 mm)
(tekeningen: K. Wouters)

Figuur 5: Situering van de vindplaats in België (UTM-coördinatenstelsel)

De vindplaats (Lambert-coördinaten (1979): 176,965-192,31; UTM-coördinaten (ED 51): 31 UFS 230 560) bevindt zich in de bovenloop van de Raambeek, onmiddellijk opwaarts de Liersesteenweg in Heist-op-den-Berg (figuur 5). Ter hoogte van de vindplaats bezit de beek niet de verwachte kenmerken van een smalle, meanderende, zandige laaglandbeek van de Kempen, maar is zij een 3-4 m brede sloot (figuur 6). Het nauwelijks of niet stromende water is meestal beige tot bruin, alkalisch (pH 7-7,5) en meestal zuurstofarm ($\pm 2,5$ mg/l). Een dik pakket slib, bladeren en twijgen bedekt de bedding. De direct waarneembare watervegetatie is beperkt tot periodiek op en in het water drijvende slieren of kluwens van draadvormige algen. Langsheen de waterlijn groeien verspreid gele lis (*Iris pseudacorus* Linnaeus, 1753) en pitrus (*Juncus effusus* Linnaeus, 1753). De oevers bestaan uit roest-kleurig (ijzerhoudend) zand.

De macrofauna bevat behalve de twee soorten waterpissebedden nagenoeg uitsluitend bewoners van trage of stilstaande wateren:

- slakken (Gastropoda): puntige blaashorenslak (*Physella acuta* Draparnaud, 1805), leverbotlak (*Galba truncatula* Müller, 1774), ovale poelslak (*Radix balthica* Linnaeus, 1758), draaikolkschijfhoren (*Anisus vortex* Linnaeus, 1758);
- larven van haften (Ephemeroptera): *Cloeon dipterum* (Linnaeus, 1761);
- larven van waterjuffers (Odonata, Zygoptera): lantaarntje (*Ischnura elegans* (Vander Linden, 1820));
- larven van libellen (Odonata, Anisoptera): paardenbijter (*Aeshna mixta* Latreille, 1805);
- waterwantsen (Heteroptera): waterschorpioen (*Nepa cinerea* Linnaeus, 1758), tenger bootsmannetje (*Notonecta viridis* Delcourt, 1909), gewone sigaar (*Sigara striata*, Linnaeus, 1758);

Figuur 6: Vindplaats in de Raambeek vanaf oostzijde
Foto © T. Vercauteren - PIH

- kevers (Coleoptera): *Hydroporus palustris* (Linnaeus, 1761), *Acilius sulcatus* (Linnaeus, 1758) en *A. caniculatus* (Nicolai, 1822), *Rhantus suturalis* (MacLeay, 1825);
- muggenlarven (Diptera, Nematocera): o.a. pluimmug *Chaoborus pallidus* (Fabricius, 1794) en dansmuggen *Chironomus luridus* Strenze, 1959 en *Psectrotanypus varius* (Fabricius, 1787).

Enkele beschouwingen ...

De in Heist-op-den-Berg aangetroffen pissebedden worden hier benoemd als *P. coxalis* sensu auct. Deze 'voorzichtigheid' is ingegeven door de recent ontstane onzekerheid over de correcte soortnaam en ondersoorten.

P. coxalis werd oorspronkelijk beschreven door Dollfus (1982) uit het kustgebied van het Meer van Tiberias (thans Meer van Kinnereth) in het Midden-Oosten (Henry & Magniez, 1983). Later werd de soort vermeld van andere plaatsen in het Middellandse Zeegebied en Midden-Europa. Volgens Gruner (1965) stamt de soort uit Zuid-Italië, Sicilië en de Egeïsche Eilanden en werd ze vandaar verspreid naar Noord-Afrika, Syrië, Palestina, Griekenland, de Balkan, Noord-Italië, Zuid-Frankrijk en het Iberisch schiereiland. De soortnaam *P. coxalis* werd eveneens gebruikt voor specimens die rond 1931 aangetroffen werden in Duitsland, in het Rijngebied, waar zij sindsdien verspreid tot in de estuaria aan de Noordzeekust voorkomt (Nehring, 2005; Nehring & Leuchs, 1999). In Nederland werd zij sinds de ontdekking door Geraedts (1980) in 1978, gevonden op vele plaatsen in Noord- en Midden-Limburg (Tolkamp, 1983). Recent onderzoek toont aan dat zij er al in 1948 aanwezig was.

Binnen het ruime verspreidingsgebied onderscheidt men een groot aantal ondersoorten (28 volgens Stoch et al., 1996). Herbst (1956) beschreef uit Duitsland twee ondersoorten, waarvan de

kenmerken verwijzen naar een verschillende herkomst: *P. c. septentrionalis* zou afstammen uit het oostelijk mediterrane gebied en *P. c. peregrinus* zou verwant zijn aan de Franse populaties. Geraedts (1980) rekent de Nederlandse exemplaren tot de laatste ondersoort. Sommige ondersoorten zouden niet meer dan ecotypen zijn, maar andere dan weer aparte soorten (Stoch et al., 1996). De soort *Proasellus banyulensis* werd in 1919 beschreven door Racovitza op basis van materiaal afkomstig van Banyuls in Zuid-Frankrijk. Dit zou een aparte West-Europese soort zijn en alle West-Europese populaties zouden dan behoren tot deze "wellicht autochtone soort" (Soes, 2005, Stoch, 2005). Stoch (2005) gebruikt deze 'terug tot leven gewekte soortnaam' voor de exemplaren, die recent in het groothertogdom Luxemburg werden aangetroffen.

Indien verder onderzoek de opvattingen van Stoch bevestigt, zal dit ongetwijfeld leiden tot nieuwe inzichten over o.a. de verspreiding van *P. coxalis*/*P. banyulensis* in Europa en de in Duitsland en Zuid-Europa aangetroffen ondersoorten.

Vele onderzoekers aanzien op dit ogenblik *P. coxalis* als een allochtone soort, die mogelijk met schepen vanuit het Middellandse Zeegebied in Midden-Europa terecht kwam (Gruner, 1965, Nehring, 2005, Nehring & Leuchs, 1999). Indien men zoals Stoch (2005) de West-Europese populaties evenwel rekent tot een aparte soort *P. banyulensis*, blijft de vraag of men de populaties in Midden- en Noord-West-Europa moet aanzien als autochtoon of als inwijkelingen uit het westelijk deel van het mediterrane gebied.

De twijfel over het al dan niet autochtone karakter blijft overigens niet beperkt tot *P. coxalis*/*P. banyulensis*, maar geldt ook voor *P. meridianus* en het waterzeltje (Gruner, 1965; Henry & Magniez, 1983). Het hele probleem van *Proasellus*-soorten uit het mediterrane gebied en West-Europa blijft tot op heden onopgelost. De verschillen tussen beide soorten zijn namelijk zo klein dat ze wel eens nauwer met elkaar verwant zouden kunnen zijn dan op dit ogenblik blijkt uit de literatuur. Alleen bijkomend onderzoek, met eventueel moderne toepassingen, zoals DNA-analyse, kan hier een oplossing brengen. Omwille van de blijvende onduidelijkheid over de systematiek van zowel *P. coxalis* als *P. banyulensis* verkiezen we hier de naam *Proasellus coxalis* sensu auct. te gebruiken.

De vondst van *P. coxalis* sensu auct. roept onvermijdelijk vragen op over de geschiedenis en verspreiding van deze soort in België. De vindplaats ligt in de bovenloop van de Raambeek, een zijbeek van de Bergebeek, die zelf uitmondt in de Grote Nete. Afgaande op de ligging van de vindplaats komt de soort wellicht ook elders voor.

Net zoals in Nederland zal een controle van de collecties van oppervlaktewaterpissebedden, in het bijzonder van *P. meridianus*, mogelijk meer inzicht brengen over het voorkomen van *P. coxalis* in België.

Besluit

De recente vondst van de oppervlaktewaterpissebed *P. coxalis* stelt een einde aan de onzekerheid over de aanwezigheid van deze soort in België (Huwaë & Rappé, 2003).

Verder onderzoek in collecties en op het veld zal vereist zijn om meer inzicht te verwerven over de geschiedenis en de verspreiding van deze 'vierde' waterpissebed.

Dankwoord

De auteurs danken de heer D. Van de Poel (PIH) voor de assistentie bij het veldwerk, dr. H.H. Tolkamp (Zuiveringsschap Zuid-Limburg, Nederland) voor de informatie over de Nederlandse vondsten van *P. coxalis* en dhr. Koen Cuypers (PIH) voor het redactionele werk.

Referenties

Dollfus A., 1892: Note sur les isopodes terrestres et fluviatiles de Syrie recueillis principalement par M. le Dr. Th. Barrois. *Revue biologique du Nord de la France*, 4: 121-135.

Geraedts W.H.J.M., 1980: Makrofaunaonderzoek van bronnen en beken in Swalmen. Kwaliteit, typologie van bronnen, bedreigingen en beheersadviezen. Doktoraalverslag Vakgroep Natuurbeheer, Landbouwhogeschool Wageningen, LN/NB-529: 68-69.

Gruner H.-E., 1965: Die Tierwelt Deutschlands und der angrenzende Meeresteile. 51. Teil Krebstiere oder Crustacea. V. Isopoda. 1. Lieferung. VEB Gustav Fischer Verlag, Jena. 149 p.

Henry J.-P. & Magniez G., 1983: Introduction pratique à la systématique des organismes des eaux continentales françaises. 4. Crustacés Isopodes (principalement Asellotes). *Bulletin mensuel de la Société linnéenne de Lyon*, 52e année, N°10: 319-356.

Herbst H.V., 1956: Deutsche Wasserasseln aus der *Coxalis*-Gruppe (Crustacea, Isopoda). *Gewässer und Abwässer*, 13: 48-78.

Huwaë P. & Rappé G., 2003: Waterpissebedden. Een determinatietabel voor de zoet-, brak- en zoutwaterpissebedden van Nederland en België. KNNV Uitgeverij, Utrecht. *Wetenschappelijke Mededeling* 226. 55 p.

Nehring S., 2005: International shipping – a risk for biodiversity in Germany.

In: Nentwig W., Backer M., Cock J.W., Dietz H., Gigon A. & Wittenberg R. (Eds.): Biological invasions – From ecology to control. *Neobiota*, 6. 125-143.

Nehring S. & Leuchs H., 1999: Neozoa (Makrozoobenthos) an der deutschen Nordseeküste - Eine Übersicht. Bundesanstalt für Gewässerkunde, Koblenz, Bericht BfG-1200. 131 p.

Racovitza E.G., 1919: Notes sur les isopodes. 3. *Asellus banyulensis* n. sp. - 4. *A. coxalis* Dollfus. - *A. coxalis peyerimhoffi* n. subsp. *Archives de Zoologie expérimentale et générale*, 58: 49-77.

Soes M., 2005: Niet *Proasellus coxalis* maar *P. banyulensis*.

Macrofaunanieuwsmail 61. <http://www.macrofauna.web-log.nl>

Stoch F., 2005: 5.2 Crustacea. In: Gerecke R., Stoch F., Meisch C. & Schrankel I: Die Fauna der Quellen und des hyporheischen Interstitials in Luxemburg unter besonderer Berücksichtigung der Milben (Acari), Muschelkrebse (Ostracoda) und Ruderfusskrebse (Copepoda). *Travaux scientifiques du Musée national d'histoire naturelle Luxembourg. Ferrantia*, 41. 91-92.

Stoch F., Valentino F. & Volpi E., 1996: Taxonomic and biogeographic analysis of the *Proasellus coxalis*-group (Crustacea, Isopoda, Asellidae) in Sicily, with description of *Proasellus montalentii* n. sp. *Hydrobiologia*, 317. 247-258.

Tobias W., Wegmann A. & Bernerth H., 2005: *Jaera istri* oder *Jaera sarsi*? – Zum taxonomischen Status der “Donauassel” (Isopoda, Asellota: Janiridae). In: Faunistisch-ökologische Untersuchungen des Forschungsinstitutes Senckenberg im hessischen Main. Schriftenreihe Umwelt und Geologie, Hessisches Landesamt für Umwelt und Geologie, Wiesbaden. 5-14.

Tolkamp H.H., 1982: Tabel voor het onderscheiden van waterpissebedden (Asellidae). Waterschap Zuiveringschap Limburg. 6 p.

Tolkamp H.H., 1983: Beken in Noord- en Midden-Limburg. *Natura*, januari/februari 1983. 94-101.

Vercauteren T., 2008: Bepaling van de biologische kwaliteit, gebaseerd op de Belgische biotische index, van een aantal waterlopen in Heist-op-den-Berg: 1. de Bergebeek en zijlopen in 2005. A. Verslag. Provinciaal Instituut voor Hygiëne, Antwerpen i.o.v. het gemeentebestuur van Heist-op-den-Berg. 50 p.

Vercauteren T., De Smedt S., Warmoes T., Goddeeris B. & Wouters K., 2005: Drie nieuwe Ponto-Kaspische inwijkelingen dringen door tot in kanalen in de provincie Antwerpen: de zoetwaterpolychaet *Hypania invalida* (Grube, 1860) en, voor het eerst in België, de platworm *Dendrocoelum romanodanubiale* (Codreanu, 1949) en de Donaupissebed *Jaera istri* Veuille, 1979. In Nieuwborg H. (Red.): Natuurstudie in de provincie Antwerpen. Antwerpse Koepel voor Natuurstudie (ANKONA). Jaarboek 2003. Provinciebestuur Antwerpen. 83-97.

Summary

The freshwater isopod *Proasellus coxalis* sensu auct. has been discovered in a lowland brook, the Raambeek, at Heist-op-den-Berg in N.E.-Belgium in 2005. The species name *P. coxalis* sensu auct. is preferred since there is no decisive conclusion on the definition of the species (*P. coxalis* or *P. banyulensis*) and the different subspecies.

The locality is situated in the upper reach of the lowland brook. At the site the brook has been transformed into a ditch. The water is very slow to stagnant, brownish, circumneutral (pH 7-7,5) and poor in oxygen ($\pm 2,5$ mg O₂/l).

The bottom is covered with a thick layer of litter and silt. The water vegetation is, apart from floating conglomerates of filamentous algae, restricted to a few *Iris pseudacorus* and *Juncus effusus*. Other macro-invertebrates, besides *Asellus aquaticus* and *P. coxalis*, are: Gastropoda as *Physella acuta*, *Galba truncatula*, *Radix balthica* and *Anisus vortex*; larvae of *Cloeon dipterum* (Ephemeroptera), *Ischnura elegans* and *Aeshna mixta* (Odonata); Coleoptera as *Hydroporus palustris*, *Acilius caniculatus* and *A. sulcatus*, *Rhantus suturalis*; Heteroptera as *Nepa cinerea*, *Notonecta viridis* and *Sigara striata* and Diptera as *Chaoborus pallidus*, *Chironomus luridus* and *Psectrotanypus varius*.

Résumé

L'aselle épigé *Proasellus coxalis* sensu auct. a été découvert en 2005 dans un ruisseau des plaines, le Raambeek, à Heist-op-den-Berg dans le nord-est de la Belgique. Les auteurs préfèrent d'utiliser le nom *P. coxalis* sensu auct. en attendant les définitions concluantes du nom spécifique (*P. coxalis* ou *P. banyulensis*) et des nombreuses sous-espèces.

La localité se situe dans le cours supérieur. Le ruisseau y est transformé en fossé. L'eau y coule très lentement ou est stagnante, brunâtre, circumneutrale (pH 7-7,5) et pauvre en oxygène ($\pm 2,5$ mg O₂/l). Le lit est couvert de vase et de feuilles mortes. La végétation aquatique se limite à des congglomérations d'algues filamenteuses et à quelques *Iris pseudacorus* et *Juncus effusus*. Outre *Asellus aquaticus* et *P. coxalis*, on y trouve parmi les macro-invertébrés: des Gastropodes comme *Physella acuta*, *Galba truncatula*, *Radix balthica* et *Anisus vortex*; des larves de *Cloeon dipterum* (Ephemeroptera), *Ischnura elegans* et *Aeshna mixta* (Odonata); des Coleoptères comme *Hydroporus palustris*, *Acilius caniculatus* et *A. sulcatus*, *Rhantus suturalis*; des Hétéroptères comme *Nepa cinerea*, *Notonecta viridis* et *Sigara striata* et des Diptères comme *Chaoborus pallidus*, *Chironomus luridus* et *Psectrotanypus varius*.

In beeld of op ANTenne

In dit nummer laten we twee entomologische verenigingen aan het woord nl. de Mierenwerkgroep 'Polyergus' en de Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie (KAVE).

Mierenwerkgroep 'Polyergus' en FORMIDABEL

Korte historiek van het mierenonderzoek in Vlaanderen.

In ons land werd voor het eerst op wetenschappelijke wijze aandacht geschonken aan de mieren door Jean Bondroit tijdens de jaren 1910 tot 1918. Hij deed meerdere interessante waarnemingen, publiceerde een determinatietabel en beschreef vijf nieuwe soorten die in ons land voorkomen. Daarna was het wachten op prof. J. van Boven met zijn publicatie 'De mierenfauna van België.' (1977). Hij voorzag in een overzichtelijke determinatietabel die hij in 1986 samen met A.A. Mabelis in een nieuw kleedje stak. In deze twee publicaties werden bij de soorten enkele gemeenten vermeld waar ze recent werden waargenomen of voor de zeldzame soorten waar ze ooit gevonden waren. Een naam van een waarnemer die hierbij dikwijls opduikt, is Jos Van Brabant die blijkbaar een extra zintuig had om zeldzaamheden aan te kondigen. Eén van die zeldzame verschijningen was en is de amazonemier of *Polyergus rufescens* die door hem voor het eerst (1943) met zekerheid in België werd waargenomen. Polyergus betekent 'veel arbeid verrichtend of veel werkers' en door een ambitieuze gedachte werd dit de naam van de mierenwerkgroep (zie logo)!

Wie zijn wij en wat doen wij?

Voorzien van het prachtige boek van J. van Boven hebben sommige van ons de eerste stappen gezet in de wereld van de mieren. Aanvankelijk leerden we de meest algemene soorten kennen en noteerden we onze schaarse gegevens. Een doorbraak kwam er in de schoot van LIKONA waar de werkgroep 'Ongewervelden' reeds snel vonden en waarnemingen van mieren op het juiste adres wist af te leveren. Ook aan het wetenschappelijke aandeel van het studiebureau Aeolus kunnen we niet voorbijgaan. Bovendien werd op het Departement Entomologie van het Koninklijk Belgisch Instituut (KBIN) alsook aan de onderzoeksgroep Terrestrische Ecologie van de Universiteit van Gent (UGent) de laatste 10 jaar tijdens heel wat inventarisatieprojecten met mieren rekening gehouden. Het is dan ook rond de eeuwwisseling dat we in een reeks publicaties de basis hebben gelegd voor het verspreidingsonderzoek. Velen hebben daaraan een bijdrage geleverd en de harde kern kunnen we gerust een mierenwerkgroep noemen met de prestigieuze naam Polyergus. Wij zijn geen vereniging met statuten en lidgeld en wij publiceren geen tijdschrift. Polyergus is eerder een platform waar geïnteresseerden terecht kunnen met vragen en in contact kunnen komen met 'gelijkgezinden'. Wij dachten in een behoefte te voorzien door het uitwerken van een website (www.formicidae.be) die aandacht schenkt aan de

mierenfauna van Vlaanderen met een optie voor gans België. Die optie voor België zal volgens onze recente contacten ingevuld worden door onze Waalse collega's zodat wij ons voorlopig nog ten volle kunnen concentreren op de mierenstudie in Vlaanderen. De provincie Antwerpen is voor een groot deel nog onontgonnen terrein voor ons zodat wij hier van de gelegenheid gebruik maken om bij de geïnteresseerden van ANKONA een oproep te doen om bij te dragen aan het in kaart brengen van onze mieren en om onze kennis van hun biologie uit te breiden.

Figuur: Werkster van de kale bosmier (*Formica polyctena*)
© Wouter Dekoninck

Waar zijn wij en waar willen we naartoe?

Zoals wij hier reeds hebben aangehaald, zijn er velen die waarnemingen bij ons gecentraliseerd hebben. Enkele jaren geleden kregen wij de wetenschappelijke opdracht van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek om de mierenfauna in Vlaanderen in kaart te brengen en aan de hand van de ingezamelde waarnemingen een voorlopige Rode Lijst op te stellen. Gedurende een jaar werd intensief genoteerd welke soorten waar te vinden waren. Deze overvloed aan nieuwe gegevens werd samen met de reeds gekende data in een databank gestopt die wij de volgens ons toepasselijke naam FORMIDABEL gaven, hetgeen staat voor FORMICidae DATABASE BELgium. Deze databank waarin momenteel zo'n 12000 gegevens zitten (dit zijn geen 12000 bosmieren uit één en hetzelfde nest!) werd gebruikt voor de publicatie van de eerste verspreidingsatlas voor Vlaanderen. Hierin staan per soort niet alleen verspreidingskaarten maar wordt er ook iets gezegd over de biologie en de perioden van de bruidsvluchten. Met de publicatie van deze atlas viel het onderzoek niet stil. We zien deze atlas eerder als een basis om de evolutie van de Vlaamse mierenfauna in de toekomst beter te kunnen evalueren. Neem daarom alvast nota van het bestaan van Polyergus en aarzel niet om u samen met ons te verdiepen in de studie van die boeiende mierenwereld.

Contactadressen :

Wouter Dekoninck,
e-mail: wouter.dekoninck@natuurwetenschappen.be
François Vankerkhoven,
e-mail: francois.vankerkhoven@formicidae.be

Volgens de gekende Amerikaanse entomoloog en mieren-specialist Edward O. Wilson zijn mieren de talrijkste en invloedrijkste insecten op aarde. Samenwerking verklaart hun succes.

Deze mieren-specialist die diverse boeken schreef o.a. *Social Biology: the New Synthesis* (1975) trekt graag de parallel tussen de mieren- en mensensamenleving. De overeenkomsten, maar vooral de contrasten tussen mens en mier, leveren volgens hem waardevolle inzichten op. De onderzoeker, geboren in 1929, stelt: 'De mier is in balans, de mens niet'

Nog recent gelezen over mieren ...

In het tijdschrift 'Nederlandse Faunistische Mededelingen 28 - 2008' (gepubliceerd op 1 juli 2008) vind je een artikel van Peter Boer die het heeft over 'Het inventariseren en monitoren van Mieren (Hymenoptera - Formicidae). In het artikel worden methoden om mieren te inventariseren vergeleken en de voor- en nadelen besproken. Om een betrouwbare indruk te krijgen van de soortensamenstelling is volgens de auteur een combinatie van de buisvalmethode met zichtwaarnemingen het meest geschikt, eventueel aangevuld met de lichtvalmethode.

Voor meer info:

Peter Boer, Gemene Bos 12, 1861 HG Bergen,
e-mail: p.deboer@quicknet.nl

Wist je dat ...

'Kamp C - Provinciaal Centrum Duurzaam Bouwen en Wonen (Britselaan 20, 2260 Westerlo) over een heus Mierenpad beschikt. Het Mierenpad is een educatief wandelpad met als thema duurzaam bosbeheer. Hout staat als natuurlijk materiaal zeer hoog aangeschreven in de ecobouw, op voorwaarde natuurlijk dat het duurzaam geproduceerd is. Het leerpad situeert zich in een 2 hectaren groot bosje dat deel uitmaakt van de site van Kamp C. Het krijgt de naam Mierenpad vanwege het grote aantal rode bosmieren. Het beschermd insect in dit bosje zet meteen de ecologische toon. Op een traject van zowat 400 meter geven een tiental infopanelen informatie over duurzaam bosbeheer.

Reginald Verhofstede wil als vrijwilliger bij de bosgroep Zuiderkempen het Mierenpad promoten. Intussen heeft hij in het bosje (Lobos) waar het Mierenpad doorloopt niet minder dan 13 mierenhopen ontdekt.

Op eenvoudig verzoek gidst Reginald elke derde zaterdag van de maand.

Voor meer info:

tel. 014 27 96 50

e-mail: info@kampc.provant.be of

reginald.verhofstede@gmail.com

Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie vzw (KAVE)

Clemens Van den Brink, Prinsendreef 6, 2950 Kapellen, België

Hoe het begon

Toen in 1947 de Zoo van Antwerpen onder auspiciën van de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen, de KMDA, een insectententoonstelling organiseerde, was dat het startsein voor de Koninklijke Vereniging voor Entomologie vzw. Entomologen houden zich bezig met de kennis en de leer van insecten. De stichtend voorzitter wijlen ir. C.J. Segers vertelt in één van zijn verhalen hoe zijn belangstelling voor de insectenwereld begon. Tijdens een wandeling met zijn ouders moesten zij schuilen in een schuur voor een plotseling opkomend hevig onweer. Door zijn kinderlijke bedrijvigheid ontdekte hij tussen houtopslag en onder stenen allerlei kevers en ander klein grut. De vonk sprong over en zijn belangstelling werd gewekt en doorgroef zijn hele verdere leven.

De affectie voor insecten ontstond bij mij jammer genoeg veel later ofschoon deze in mijn jeugd latent aanwezig was. In de groente- en bloementuin van mijn ouders ving ik rode kevertjes (bladhaantjes) welke volop aanwezig waren op de bladeren van de tijgerlelies. Ik stopte ze in een leeg luciferdoosje waarin zij een piepend geluid voortbrachten. Dat waren dus mijn piepbeestjes. Lieveheersbeestjes werden in glazen potten gedaan om ze vervolgens weer te vergeten. Schoonheid heeft zo zijn schaduwzijde! Uit de prachtige rupsen op het wortelloof kon ik destijds na de verpopping toch wel de koninginnenpages kweken. Toch ben ik opgegroeid met het vooroordeel dat insecten alleen maar ongewenste gasten waren. Vliegen moest je doodmeppen, mieren met vergif bestrijden, wespen en muggen konden alleen maar steken.

Ook in mijn 40 jaar durende dierenartsenpraktijk met de veterinaire begeleiding van landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren en zelfs de dieren in een safari-park en een dierenpark werden insecten meestal niet met gejuich ontvangen.

Ectoparasieten waren dikwijls insecten die zo effectief mogelijk gedood moesten worden. Eerst als rustend dierenarts werd mijn hernieuwde belangstelling gewekt. Tijdens mijn bezoek aan Entomorama een jaarlijks terugkerende insectenbeurs en informatiedag voor het grote publiek, georganiseerd door de KAVE en destijds gehouden in Fort Merksem sloeg bij mij de vonk over.

Figuur: De aardhommel of *Bombus terrestris* © Caroline Naveau

Waarom insecten bestuderen?

De insecten omvatten het grootste aantal soorten in het hele dierenrijk, waarbij we de virussen en bacteriën als zijnde op zichzelf staande levensvormen, buiten beschouwing laten. Ook wat hun totale aantal en lichaamsgewicht betreft zijn zij verreweg in de meerderheid.

Tel daar nog bij de hoge organisatievormen zoals bijen-, mieren- en wespenkolonies, de prachtige kleuren, de voortplantingsrituelen, de in onze ogen nuttige en schadelijke insecten, de camouflage en mimicry, het aanpassingsvermogen aan alle soorten klimatologische omstandigheden dan moet de klasse Insecta toch wel de topper zijn van het dierlijk leven op deze wereld. De laatste tijd wordt steeds meer duidelijk dat het streven naar de optimale biodiversiteit waar dan ook op aarde de belangrijkste sleutel vormt voor natuurbehoud. De insecten spelen daarin de hoofdrol.

Onze werking

Wens je toe te treden tot KAVE dan ben je altijd welkom op één van onze activiteiten. Onze missie is: zoveel mogelijk leden en geïnteresseerden te werven ter bevordering van het natuurbehoud.

De werking van KAVE heeft zich toegelegd op drie domeinen:

- de 'anatomie' of ontleedkunde die de determinatie van geslacht en soort toelaat en waardoor de indeling in de taxonomie gestalte kan krijgen;
- de 'fysiologie' of de leer der levensverrichtingen en
- de 'ethologie' die zich bezig houdt met gedragsonderzoek.

Er zijn momenteel 14 werkgroepen met specialismen als: kevers, wantsen, mieren en door computer ondersteunde systematiek. Als zijspoor zijn de spinners, kreeften en duizendpoten opgenomen.

Van harte welkom!

Figuur: *Scaeva pyrastris* © Caroline Naveau

Meer info:

KAVE p/a Lange Beeldekensstraat 272, 2060 Antwerpen.
e-mail: entomo.info@kave.be

Voor minimaal 4 € per jaar ben je lid van onze vereniging en kan je aan alle activiteiten deelnemen (doorgeven via e-mail: regine.vancoppenolle@kave.be)

De vereniging vergadert wekelijks zondagmorgen van 10u tot 12u behalve op feestdagen in het lokaal aan de Steenstraat 75 te Ekeren.

Er is een bibliotheek en referentiemateriaal staat ter beschikking. Daarnaast zijn er excursies en studieweekends. Om de drie maanden wordt ons tijdschrift 'Entomo-Info' naar de leden verstuurd.

Inhoud

02 Colofon

02 ANKONA-nieuws:

- Praktische infoavond over microscopie en digitale fotografie: 19 november

03 Actualiteit:

- Vlaamse Ornithologische studiedag zaterdag 8 november - Antwerpen
- Herpetologische studiedag zaterdag 29 november - Antwerpen
- Internationaal Natuurfotografie Festival 2008 van 13 en 14 december - Bornem
- LIKONA- en BRAKONA-jaarboek 2007 is verschenen!
- Zes gloednieuwe Groene Halte-wandelingen

Activiteitenkalender (middenkatern)

12 Natuurstudie

- *Proasellus coxalis* sensu auctorum in de bovenloop van de Raambeek te Heist-op-den-Berg: eerste vaststelling van deze zoetwaterpissebed in België

17 In beeld of op ANTenne:

- Mierenwerkgroep 'Polyergus' en FORMIDABEL
- Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie (KAVE)